

HAL
open science

Uscaldunac garen ezquero. Berako euskal testu administratibo berri bat (1822)

Ekaitz Santazilia

► To cite this version:

Ekaitz Santazilia. Uscaldunac garen ezquero. Berako euskal testu administratibo berri bat (1822). Euskera. Euskaltzandia'ren lan eta agiriak. Trabajos y actas de la Academia de la Lengua Vasca. Travaux et actes de l'Academie de la Langue Basque, 2019, 64 (2-1). artxibo-02984136

HAL Id: artxibo-02984136

<https://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-02984136v1>

Submitted on 30 Oct 2020

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Uscaldunac garen ezquero
**Berako euskal testu administratibo berri
bat (1822)**

Uscaldunac garen ezquero
Un nuevo texto administrativo vasco de Bera (1822)

Uscaldunac garen ezquero
Un nouveau texte administratif basque de Bera (1822)

Uscaldunac garen ezquero
A new Basque administrative text from Bera (1822)

SANTAZILIA, Ekaitz
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP)

TABERNA IRAZOKI, Mikel
Ikertzaile independentea

Noiz jaso: 2019-10-26
Noiz onartua: 2020-03-09

Lan honetan Berako Udal Artxiboan gordetako 1822. urteko eskuizkribu bat dugu aztergai. Euskal testu administratibo bat da, herriko batzarrean irakurtzeko prestatua eta euskararen kanpo eta barne historia osatzeko gako batzuk ematen dizkiguna. Testuinguru soziohistorikoaz eta testuaren egiletzaz aritu ondoren, dokumentua deskribatu dugu, testua bera orrazturik eman, hizkera aztertu eta Bortzerrietako nahiz mugaz haraindiko auzo-herrietako euskararekin alderatu dugu. Azkenik, hiztegia, adizkitegia eta faksimilea ere eman ditugu.

Gako-hitzak: Bera, Bortzerriak, euskal testu administratiboak, XIX. mendea, euskararen historia.

En este artículo estudiamos un manuscrito del año 1822, conservado en el Archivo Municipal de Bera. Se trata de un texto administrativo en euskera, redactado para ser leído en la junta vecinal, que nos aporta algunas claves sobre la historia interna y externa de la lengua. Tras tratar sobre el contexto histórico y la autoría del texto, hemos descrito el documento, aportado el texto editado, estudiado la variedad lingüística empleada y comparado esta con el euskera tanto de las Cinco Villas como de otras localidades vecinas de allende la muga. Finalmente, hemos incluido un diccionario, un listado de verbos y el facsímil.

Palabras clave: Bera, Cinco Villas, textos administrativos vascos, siglo XIX, historia del euskera.

Dans cet article nous étudions un manuscrit de 1822, conservé aux Archives Municipales de Bera. Il s'agit d'un texte administratif en basque, rédigé afin d'être lu lors de l'assemblée de voisinage, qui nous apporte quelques clés sur l'histoire interne et externe de la langue. Après avoir abordé le contexte historique et la paternité du texte, nous avons décrit le document, apporté le texte édité, étudié la variété linguistique employée et comparé celle-ci avec le basque aussi bien de Bortzerriak que d'autres villages voisins situés de l'autre côté de la frontière. Enfin, nous avons inclus un dictionnaire, une liste de verbes et le fac-similé.

Mots clés : Bera, Bortzerriak, textes administratifs basques, XIXe siècle, histoire du basque.

In this paper we study a manuscript from 1822, kept at the City Council Archive of Bera, a bordering village. This administrative text in Basque, written to be read at the neighbour assembly, reveals some keys into the internal and external history of the Basque language. For its analysis, the historical context and authorship were determined, the document described, the text edited, the linguistic variety examined and contrasted with the Basque language both from Bortzerriak and from other neighbouring villages on the other side of the border. Finally, we have developed a dictionary, a list of verbs, and the facsimile.

Keywords: Bera, Bortzerriak, Basque administrative texts, 19th century, history of Basque.

1. Sarrera¹

Ezinbertzean, gero eta handiagoa da euskal testu zaharren corpusa. Artxiboak miatu ahala eta jendea horien balioaz ohartu ahala, etengabe ari zaizkigu dokumentu berriak agertzen.

Horien barnean, atentzio berezia merezi dute, gai erlijiosotik at, bertzelako kontu administratiboez mintzo direnek, lehenak baino zinez bakana-goak direlako. Lan honetan halako bat dugu aztergai.

1822an Berako herriak mediku edo barbera hautatzeko tenorean izandako eztabaidaren inguruko testua dugu hau. Harrigarriro, Berako besten 1981eko programan faksimilea bere horretan argitaratu bazen ere, oharkabean pasatu da ikertzaileen begi aitzinetik. Hala, Satrustegiren (1987 eta bertze batzuk), Trebiñoren (2001) eta Madariagaren (2014) testu bildumetan ez dago horren arrastorik, ezta Bortzerrietako mintzoari zuzenean eskainitako ikerketetan ere.

Interes handikoa da, batetik, orduko Berako mintzoaren nondik norakoez gehiago jakiteko; bertzetik, alderdi soziolinguistikotik, sasoi hartan euskarak bizitza administratiboan izan zezakeen lekuaz jabetzeko. Horri dagokionez, egiaztatzen ari gara mugaldekoko eremu honetan bereziki aberatsa dela euskarazko testu zaharren corpusa, are izaera administratibokoa, lan honetan berean ikusiko denez. Bistan dena, mugaz haraindiko herriekiko harremanek (Sara, Azkaine, Lapurdiko kostaldea...) euskara baliazera behartzen zituzten alde banatako administrazioak, baina, horretaz gain, Bortzerrietan ugariak dira, Espainiako bertze euskal lurraldeetan baino ugariagoak hain segur, herrien barne kontsumorako euskaraz idatzitako testu administratibo publiko zein pribatuak.² Gure ustez, honetan Bortzerriek

---

¹ Bihokiek gure esker ona lan hau burura eramateko laguntza eman diguten Teresa Alzugarayri, Dorota Krajewskari, Fernando Mikelarenari, Oskar Txoperenari, Jose Mari Zelaietari eta testua arretaz iruzkindu duten bi adituei. Orobat, lan honek Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioak babestutako *Monumenta Linguae Vasconum 5: Periodización y cronología* (FFI2016-76032-P) ikerketa proiektuaren laguntza jaso du.

² Urrun joan gabe, lan honetan berean orain arte ezezagunak ziren hamar bat testu administratibo eta pribatu berri baliatu ditugu, eta ezagutzera eman.

Lapurdiko tradizioarekin egiten dute bat, ez baitira gutxi XVIII. eta XIX. mendeetan beraietan ekoiztako euskal testu administratiboak (cf. Madariaga, 2018). Bai Lapurdiko bai Bortzerrietako testuetako ortotipografiek eta kaligrafiek, gainera, euskaraz irakurri eta idazteko tradizio bat agerian uzten dutela deritzogu, bertze leku batzuetan baino emankorragoa datekeena. Bada etorkizunerako ikergairik, beraz.

Lan honetan, lehenik, dokumentua dagokion testuinguru soziohistorikoan kokatu dugu (§ 2), alderdi soziolinguistikotik duen garrantzia azpimarratuz. Ondoren, dokumentuaren sinatzaileen gaineko informazioa ekarri dugu, eta egilea zein datekeen frogatu (§ 3). Dokumentua bera deskribatu dugu jarraian (§ 4), eta edizioa eskaini gero, testua orrazturik aurkeztuz (§ 5). Hizkuntza-azterketa gaineratu dugu ondotik, egileak darabilen mintzoa Berako eta inguruko herrietako testu zahar zenbaitekin erkatuz (§ 6). Ondorio zenbait aletu eta gero (§ 7), erreferentzia zerrendaren gibeletik eta eranskin gisa, testuaren hiztegia eta adizkitegia heldu dira batetik, eta faksimilea bertetik.

2. Dokumentuaren testuinguru soziohistorikoa

2.1. Eskuizkribuaren edukia

1822ko lehenbiziko egun haietan, Berako herriak problema larria zuen: herriko medikua, Alzate karrrikako Kataliñenean³ bizi zen Juan Manuel Moleda Lostra zugarramurdiarra, hil egin zen ustekabea,⁴ gazterik, berrogeita bederatzi urte bertzerik ez zuela. Haren hutsa beteko zuena hautatu behar zen, nahitaez eta ahalik eta agudoena. Argi dago estu zeudela, zeren sendagilearen heriotza 1821eko abenduaren hogeita seian izan baitzen, eta harekin loturiko idazkiak, hemen aztergai dugunak, urtarrilaren 12ko data baitu.

³ Nafarroako Errege Artxibo Nagusia (NEAN). Berako notarioen protokoloak. Jose Frantzisko Etxenike notarioa. 1809. urtea. 40. zk.

⁴ Heriotza-agirian: "...sin recibir ningún sacramento... ..no testó...". Iruñeko Elizbarrutiaren Artxiboa (IEA)/Berako Parrokiako Erregistro Sakramentalak (BPES). Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 29/1821.

Iduri duenez, medikuak, lehendik alarguna izaki,⁵ bazuen bere kargura alaba gazte bat bederen, izkribuan aipatzen dena (haren izenik ez, ordea). Herrian, nonbait, zenbaitek uste zuten zirkunstantzia hori kontuan hartu behar zela ordezeko berria hautatzeko, eta, horregatik, mediku ezkongabea ekarri beharko zela Berara, umezurtzaren bizilagun (bizitzarako bidaide) ere izan zedin.

Iritzi itxuraz nahiko zabaldu hori desegokia ez ezik txoil arriskutsua ere iruditu bide zitzairen, ordea, bertze zenbait herritarri, zeinek pentsatu zuten ongi arrazoituriko argudioak erabili behar zituztela, erabaki haien ustez okerririk har ez zezan herriak. Horretarako prestatu zuten, hain zuzen ere, eskuartean darabilgun idazki hau, herritarren batzarrean goraki irakurtzeko ideiarekin, dudarik gabe, hartan biltzen zirenetako aunitz eskolatu gabeak izanik, ez baitziren bertzela ulertzeko gauza izanen.

Izkribuaren sei sinatzaileek aitortzen zuten eurak ere ohartzen zirela alaba urrikalgarriari nolabait lagundu beharko zitzaiola, baina arrunt arriskutsua iruditzen zitzairen borondate hori sendagilea hautatzeko prozedurarekin nahastea. Haien ustez, barber berria bereizteko, hori ez bertzelako arrazoiak hartu behar ziren kontuan, ez baitzen nolana hikoia langile horren eginkizuna, herritarrak heriotzatik libratzeko kontratatuko baitzuten.

Erraten zuten bermatu behar zela guzien osasunaz arduratuko zenak mediku ona izan behar zuela, jakintsua eta eskarmentuduna, ahal bazen ospitaleetan kasu aunitz ikusi eta ikasi zituena. Gisa horretako argudioak ematen zituzten, ezin egokiago adieraziak, eta jakin nahiko genuke nork eta nola hartu zuen parte eztabaida mamitsu hartan. Hori ezinezkoa zaigu, ordea, balizko borroka dialektiko hartatik ez baitzaigu alde batekoen hasierako arrazoibide katea bertzerik ailegatu.

2.2. Garai historikoa

Izkribuaren goiburuan, sinatzaileek aditzera ematen dute nori zuzentzen zitzaizkion: alkatea, errejidoreak, *vecino*ak (etxejabe ziren bizilagunak) eta

---

⁵ Heriotza-agirian: "...viudo de María Angela de Echeverría...". IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 29/1821.

habitanteak (etxerik gabeak, maizter zirenak); alegia, herritar guzi-guziak (betiere gizonak, hori bai, gauza jakina baita, bertan aipatzen ez bada ere, emakumeek ez zutela halako biltzarretan parte hartzeko eskubiderik). Beraz, euren arrazoibideak herriko gizon guziei azaldu gogo zizkieten, gero, batzuenak eta bertzeenak aditurik, udalak behar zen erabakia har zezan.

Ezohikoa iruditu zaigu orduko hartan maizterrei ere erabakimena espres ematea, eta horren arrazoia une hartako koiuntura historikoan aurkitu dugu: 1820ko martxoan berriz ere indarra hartu zuen 1812ko (Espainiako) Konstituzioak, zeinak maizterrei ematen baitzizkien Antzinako Erregimenak ukatzen zizkien hainbat eskubide; horien artean zegoen, adibidez, herriko batzarretan parte hartzekoa (Mikelarena, 1990).

Testuinguru politiko horrexen eragina berriz ere agerian gelditzen da testu berean aitzinxeago, sinatzaileek ematen zituzten arrazoietako batzuetan, beharbada pisu handienekoetan. Zehazki, azpimarratzen zutenean zein garrantzitsua zen herrirako sendagile ona hautatzen asmatzea, pobre zirenak hartaz bakarrik baliatzen ahalko baitziren; ez hala, ordea, aberatsak, zeren haiek (haiek bakarrik), behar izanez gero, ordaintzen ahalko baitzuten kanpoko bertze mediku hobe bat, euren familietako eriak artatzeko.

Hortxe berriz ere sumatzen da Espainian aldarrikatu zen Lehenbiziko Konstituzioaren oihartzuna, jakinik testu legegile hark, bertzeak bertze, estreinakoz aldarrikatu zuela toki-erakundeek arduratu behar zutela herritarren osasunaz, osasun publikoaz (cf. 321. artikulua), eta, lehenago erran bezala, 1822an, hain zuzen ere, berriz ere indarra hartua zuela, une hartan Gobernu liberala zegoelako agintean Madrilen (Hirurteko Liberala: 1820-1823).

Urte haietan Berako herriak bizi zuen kinkaren berri jakiteko argibide gehiago ere ematen dizkigu testuak; adibidez, sinatzaileek diru kutxaren aipamena egiten dutenean. Herriak kontratatzen zuenez sendagilea, udalak ordaindu behar zionez gero, kontaktzen dute larri dagoela Bera, garai tristea pairatzen ari dela, eta inbidiaz begiratzen dietela tamaina bertsuko Nafarroako bertze herri batzuei (Gares –*Cares* idazten dute–, Tafalla eta Peralta aipatzen dituzte), haiek hagitzez hobeki daudelakoan ondasunetan.

Dudarik gabe, herria oraindik ere jasaten ariko zen Frantsesteak (1808-1814) eskualdean eragin zuen deskalabru ekonomikoa, historialariek euren

ikerketetan behin baino gehiagotan aipatu dutena (cf. Mikelarena *et al.*, 1998: 45, 91, 149).

2.3. Euskaraz idatzia

Izkribuaren gorputzaren lehenbiziko hitzek ere merezi dute oharra egitea. Antologikotzat jo genitzakeen lehenbiziko lerroetan, sinatzaileek ‘justifikatu’ egiten dute zergatik eman behar dituzten euren azalpenak euskaraz. Herriko Etxeko sala batean bildurik zeuden, den-denak euskaldunak ziren, eta hala eginez hobeki ulertuko zuten elkar. Erran nahi baita, denbora hartan hainbat beratarrek ez zuten erdara konprenitzen.

Ondorio argia: Berako populazioa (1700 lagun inguru)⁶ ehuneko ehun euskalduna zen 1822an;⁷ batzarrera deituriko gizon guziak behinik behin hala ziren, eta haietako kopuru segur aski handi bat euskaldun elebakarra zen. Eta, hala ere, iduri duenez, Herriko Etxean gaztelaniaz aritzea bide zen norma, agindua.

Zergatik kasu eta kausa honetan euskaraz? Uste dugu balitekeela hori ere liberalen Konstituzioaren hatsari esker gertatu izana, ordura arte halako plazatik baztertuak izan ziren herritar xeheenak ere bertara gonbidatu zituztelako. Baina jarrera hori noiz arte izan ote zen? Hirurteko Liberalak iraun zuen arte (1823ko apirila)?

2.4. Barberaren hautaketa eta hizkuntza-eskakizuna

Berako artxiboan berean bertze bi agiri aurkitu ditugu, 1822ko uztailearen 4koa eta abenduaren 30ekoa,⁸ zeinetan irakurri baitugu, gaztelaniaz, Berako

---

⁶ 1691 bizilagun, 1824an (Mikelarena, 1998).

⁷ Suposatzen dugu herrian izanen zela armadaren destakamenturen bat (XIX. mende hasierako ordenantzetan “*erregimentuba*” aipatzen da –Idoate & Villanueva, 1981–), eta bertan kanpotar jende ez euskalduna, baina, iduri duenez, halakoak ez zituzten batzarretara deitzen.

⁸ Berako Udal Artxiboa (BUA). 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

herriak batzar orokorrean erabaki zuela (“...*en junta gral...*”) medikuaren heriotzaren ondorioz (“...*por fallecimiento de Dn. Juan Manuel Moleda Cirujano anterior...*”) hutsik gelditua zen lanpostua oposizio bidez betetzea.

Ez baita ageri izangaiek nahitaez ezkongabeak izan behar zutela, garbi gelditzen zaigu izkribuaren sinatzaileen argudioek bertzela pentsatzen zutenak baino pisu handiagoa izan zutela eta batzarrak bere egin zuela haien iritzia.

Oposizioaren emaitza ere heldu da, hein batean arrazoitua. Hura epaitu zutenek sinatu zuten: Mateo Lopez eta Santos Huarte (“...*ambos cirujanos vecinos de la ciudad de Pamplona...*”), haiek ere herritarren batzarrak hautatuak. Bi jaun horiek ziotenez, bi hautagairen lanak neurtu behar izan zituzten, Pedro Jose Goizuetarena eta Manuel Lopezena, zeinek azterlan zorrotza egin behar izan zuten (“...*un riguroso examen de todas las partes mas esenciales de la Cirugía...*”). Aztertzzaileek Berako Udalari erraten zioten lasai egoiteko, biek gairitu baitzuten jarri zieten ariketa, eta bietako edozeinek ongi beteko zuela sendagile lana.

Hori adierazi ondotik, ordea, hautagai bat lehenetsi zuten, Berako Udalaren borondatea kontuan hartuz (“...*con arreglo á los deseos de Ayuntamiento para el mayor acierto en la eleccion, y mas escrupuloso informe...*”). Ez zuten argitzen zein ziren Udalaren nahi horiek eta hautatuaren zein ezaugarri balioetsi zuten, baina gure ustez euskalduna izatea ere kontuan hartu izanen zuten, ikusi dugunagatik zentzuzkoena litzatekeelako eta geroxeago aipaturiko dugun bertze agiri batean irakurri dugunak hala pentsarazten digulako.

Pedro Jose Goizueta hautatu zuten, epaileek hura hobetsita. Inon horren berri eman ez bazaigu ere, pentsatzekoa da Goizuetak euskaraz jakinen zuela, agiri horietan jartzen baitu Igantzin ari zela⁹ sendagile lanean eta ikasi ere egin baitugu sortzez lesakarra zela, aita Goizuetakoa eta ama Lanzkoa zituelarik.¹⁰ Baina, bertzalde, ezin dugu erran bertze hautagaiak baldintza hori betetzen ez zuenik, ez baitugu horretarako informaziorik aski.

⁹ BUA. 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

¹⁰ IEA/BPES. Bataiatuen 7. liburua (1823-1843), 19/1823 (alaba Maria Josefaren agiria).

Bidezkoa iruditu zaigu hemen aipatzea 1822ko oposizio hartan izangai hautatuak euskaraz jakitea kontuan hartu ote zuten, alde batetik, begi bistakoak diren arrazoiengatik (ondorioztatu dugun herritarren egoera linguistikoa), eta, bertzetik, Berako Udalaren artxiboko handik agudoko bertze agiri batean, gisa bereko bertze kasu baterako, betebeharrak horixe bera idatziz adierazita ikusi dugulako.

Hain zuzen ere, 1831ko irailaren 1eko agiria da.¹¹ Bertan, Berako Udalak iragartzen du bigarren mediku titularra hartu nahi duela, lehen bezala orduan ere oposizio bidez. Espresuki aipatzen da hautagaiek euskaldunak izan behar dutela (“...*Los pretendientes deven poseher el idioma bascongado...*”) eta behar bezala egiaztatu beharko dutela aitzin hartan “politikoki zuzen” jokatuz zutela (“...*y acreditar en forma la conducta politica obserbada durante las pasadas epocas de turbulencias...*”).

Bertzalde, gure izkribuko kasura itzulita, sendagile hautatu berria 1781ean jaioa zen, eta Sunbillako Maria Andres Agesta Zozaiarekin ezkondua zegoen;¹² beraz, ez zen izaten ahalko Moledaren alabaren bikotekidea, herritar batzuek nahi zuten bezala.

3. Egiletza

3.1. Sinatzaileak

Sei sinadurak ixten dute testua amaieran. Sei gizonen izenak ematen zaizkigu, bata bertzearen gainean bi zutabetan, hiru eta hiru. Afera biziki garrantzitsua zela uste izanik, euren iritzia ematea deliberatu zuten, erabaki okerra izan zitekeenaren ondorioz herriak kalte makurrik jasan ez zezan. Nor ote ziren batzarrean denen aitzinean agertzeko pausoa eman zutenak? Nolako pisua ote zuten, nolako autoritatea, gainerako herritarrentzat?

Eskuratu ditugun agirietan ikasi dugunez, denak sortzez beratarrak ziren. Haietako hiru, elizgizonak (ez ziren elizak garai hartan Beran zituen orde-

---

¹¹ BUA. 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

¹² IEA/Igantziko PES. Bataiatuen 5. liburua (1780-1828), 2/1821.

kari bakarrak),¹³ bertze bat, oraindik ikaslea baina hura ere apez izateko bidean, eta gainerako biak, pertsona zibilak, baina ez nornahi, arlo desberdinetakoak izanagatik, bakoitzak bere itzala zuena.

Azkenekotik hasita, hona hemen, banan-banan:

a) Frantzisko Esteban Etxenike Mitxeo (1760-1827)¹⁴

Etxeniketarren familia boteretsuaren ordezkaria. 1810eko katastroan, Berako hiru aberatsenetako bat zen.¹⁵ Bazuten maiorazko bat, XVIII. mendearen hasieran Frantzisko Etxenikek sortua, hainbat ondasun biltzen zituena. Bertzalde, Frantzisko Estebanen ama, Tomasa, aitoren alaba zen,¹⁶ Donamaria-Gazteluko Mitxeo-Ustariztarren familiakoa.¹⁷

Urtsula Minondo Zubieta goizuetarra emazte zuela,¹⁸ leinuaren oin-txean bizi izan ziren lehenik, Garmenditxipiko palazioan,¹⁹ eta gero, halabeharrez, eurena ere bide zen Altzate auzoko Iribarrean.²⁰ Iza-nez ere, XVIII. mendearen amaierako eta XIX.aren lehen erdiko ge-rra ekintzek bete-betean harrapatu zuten jauregia, eta dena deseginik eta hondaturik gelditu zen haien ondorioz; azkenean, erre eta suntsi-tu egin zuten.²¹ Behin baino gehiagotan aipatu da jauregi hura gaur

¹³ Erretorea eta sei apez ziren 1824an (IEA/Apezpikutzako Auzitegia –AA–, 2729. kartoia, 8. zk.). Haietaz gainera, kaputxinoen komentua ere bazen herrian (IEA/AA. 2731. kartoia, 9. zk.).

¹⁴ IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 63/1760; Hildakoen 3. liburua (1824-1842), 32/1827.

¹⁵ BUA. 361. liburua: Katastro-aberastasunaren liburua (1810). Etxenike, bertzeak bertze, etxe eta baserri hauen guzian jabe ageri da: Garmenditxipia, Bordaberria, Iribarrenea, Iribarren borda, Ezponda, Ezpondako borda, Hugainea, Hugain borda, Arotzenea, Urrola, Garzezuria, Matxikote-neko borda eta Donsimonbaita.

¹⁶ BUA. 368 kutxa: soldaduska (1775-1858), 368/1 karpeta.

¹⁷ IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 63/1760 (Frantzisko Esteban semearen agiria).

¹⁸ IEA/BPES. Bataiatuen 5. liburua (1789-1812), 50/1802 (Santos semearen agiria).

¹⁹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1774. urtea. 61. zk. Frantzisko Etxenikek sortu zuen maiorazkoaren ondasunen inbentarioa.

²⁰ BUA. 95 kutxa: aldaketak erroldan (1841-1884), 95/1 karpeta.

²¹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Angel Larunbe notarioa. 1867. urtea. 126. zk. Maria Frantziska Etxenike Minondoren testamentua.

egun Kaxerna izenez ezagutzen den parajea zegoela, eta tokiak frantses armadari zor diola izena 1808an Berara sartu zenean Garmendixipia kuarteltako hartu zutelako (Baroja, 1913).

Frantzisko Estebanen anaia Jose Frantzisko apez izan zen Beran, eta, hain zuzen ere, 1822 hartan hil zen, martxoaren 30ean.²² Ez da ageri bera hil baino bi hilabete lehenago idatzi zen izkribuaren sinatzaileen artean, segur aski ordukotz eri egonen zelako.

b) Santos Etxenike Minondo (1802-1852)²³

Frantzisko Estebanen eta Urtsularen semea. Agiria sinatu zen unean, hemeretzi urte bertzerik ez zuen. Haren sinadurak agerian uzten du mutil eskolatua zela, eta badakigu orduan apez izateko bidean zela. Handik urte pare batera, oraindik ikasle zelarik, Berako parrokiako kapilautza bateko onuradun izendatu zuten, eta berak onartu, 1824an.²⁴ Hurrengo urtean, ordea, uko egin zion onurari, elizako ikasketak utzi nahi zituela adierazita.²⁵ Ezkongabe hil zen.²⁶

Halako familiako semea izanagatik, deigarria zaigu gizon gazte honen sinadura bertzeenen ondoan ikustea. Beharbada eri bide zegoen osaba apezaren ordezkoko modura gonbidatu izanen zuten parte hartzera, edo, bertzela, aitak bulkatu nahiko zuen herrian, laster abitua jantziko zuela sinetsirik.

c) Gregorio Etxegarai Zidardia (1782-1862)²⁷

Indar militarren itzala gehitzen zion Etxegarai taldeari. 1803an sartu zen armadan, eta Frantsestean esku hartu zuen Nafarroatik kanpoko

---

²² IEA/BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 6/1822.

²³ IEA/BPES. Bataiatuen 5. liburua (1789-1812), 50/1802; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 1/1852.

²⁴ IEA/ Apezpikutzako Auzitegia (AA). 2733. kartoia, 11. zk.

²⁵ IEA/AA. 2975. kartoia, 24. zk.

²⁶ IEA/BPES. Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 1/1852.

²⁷ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 28/1782; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 38/1862.

hainbat gerra ekintzatan. 1820ko martxoan Espoz y Minaren lagun-tzaile hasi zen, eta 1822ko abenduan Baztango Ehiztari konpainiaren kapitain izendatu zuten (García-Sanz, 2014). Elizaren artxiboko heriotza-agirian, armada nazionaleko kapitain teniente koronela zela jartzen du.²⁸

Jaiotza-agirian ez du jartzen sortetxearen izena; bai, ordea, aita Juan Jose Etxegarai Garmendiarena, zeina Mendigorriberea baserriko semea baitzen.²⁹ Gregorioren izena 1842ko erroldan aurkitu dugu: Altzate karrikako Mikelezkerrenea etxean bizi zen, alargun, bi seme-alabarekin.³⁰ Ogibidea zela medio, batera eta bertzera ibili beharra egokitu izanen zitzaion nahitaez, baina, iduri duenez, izkribua egin zen garaian herrian zegoen: haren emazte Rafaela Arregi Mitxelena lesakarra haurdun zegoen, urte hartako maiatzean jaioko baitzen Beran izan zituzten hiru seme-alabetako hirugarrena.³¹

d) Juan Esteban Iratzoki Ezponda (1756-1834)³²

Herriko parrokiako erretorea zen 1822an. Beraz, seiko taldean, hauxe genuke elizaren ordezkari nabarmenena. Denbora luzea zeraman kargu horretan (1795etik),³³ eta, ikusi dugunez, garai ez bereziki lasaian. Eskarmentu horrek sendotuko zuen haren figura herritarren aitzinean.³⁴

Berako Herriko Etxeko plazan jaio zen, Retonean,³⁵ denboraren buruan gobernatuko zuen elizaren ondo-ondoan.

²⁸ IEA-BPES. Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 38/1862.

²⁹ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 28/1782.

³⁰ BUA. 95 kutxa: aldaketak erroldan (1841-1884).

³¹ IEA/BPES. Bataiatuen 6. liburua (1812-1823), 21/1822.

³² IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 8/1756; Hildakoen 3. liburua (1824-1842), 117/1834.

³³ IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 1795eko maiatzaren 6ko heriotza-agiria.

³⁴ Aztergai dugun izkribuaz gainera, bere kargualdikoak dira, baita ere, ezagunak ditugun euskaraz idatzirik Berako ordenantzak, artikulua honetan berean gehiagotan aipatzen ditugunak, ohartu baikara bere eskuaz idatzirik dagoela bi bertsoietako bat.

³⁵ Gaur egun 'Retenea' edo 'Erretenea' erraten zaio herrian.

e) Martin Josef Hualde Legarrea (1783-1853)³⁶

Bertze elizgizon bat, apez Beran. Gurasoak merkatariak zituen,³⁷ Ansoarena etxearen jabeak (aitaren aldetik heldu zitzaizen jabetza),³⁸ eta Martin Josef gerora ere etxe hartan bizi izan zen,³⁹ gaur egun berriturik Ansoena izenez ezagutzen den hartan, oraingo Foruen plazan. Ama, berriz, Alzate karrikako Iriarte etxekoa zuen,⁴⁰ eta haren bi anaia ere elizaren zerbitzari izan ziren herrian; bata erretore, Martin Joseph (beraz, ilobaren izen berekoa), eta bertzea apez soil, Juan Angel (behin-behineko erretore, anaia hil ondotik, baina tarte laburrean, hura ere hil baitzen bi hilabeteren buruan).⁴¹

Martin Josef kasu bitxi bateko protagonista izan zen denbora hartan. Goitiago aipatu dugun Hirurteko Liberalaren (1820-1823) Gobernuaren indarra amaitu eta Madrilen berriz ere erregezaleak agintzen jarri zirelarik, atxilotu egin zuten, 1823ko azaroan, bertze beratar batzuekin batera, eta Herriko Etxeko kalabojoan eduki zuten preso. Leporatzen zioten aitzineko urteetan nabarmendu izana sistema liberalaren alde eta monarkikoen aurka.

Haren kontrako auzian, hamalau lekukori deitu zieten, eta gehienak Hualderen kontra mintzatu ziren. Kontu politikak irakurri ditugu haien deklarazioetan. Konparazio batera, Martin Josefek herritik ihes egiten zuela, mozorroturik, erregezaleen aldeko boluntario talde armatuak etortzen zirenean, edo Fermin Legia beratar gudari liberal ospetsuaren laguna zela haurrak zirenetik eta harekin pozik elkartu zela sorterrira sartu zen aldietan.

---

³⁶ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 14/1853.

³⁷ NEAN. CR. ALISTAMIENTOS (Floridablancaren zentsua). Leg. 6 N. 27-6.

³⁸ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783.

³⁹ BUA. 95 kutxa: aldaketak erroldan (1841-1884), 95/1 karpeta.

⁴⁰ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783.

⁴¹ IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 56/1794 eta 77/1794.

Azkenean, hilabetetik goiti giltzapean iragan ondotik, zigor gisara, gogo-jardunak eginarazi zizkioten (Berako kaputxinoen komentuan egin zituen, Berako gainerako apezek hala eskaturik), eta isuna ordaindu behar izan zuen.⁴²

f) Juan Esteban Garmendia Zubigarai (1779-1843)⁴³

Azkena, baina ez, horregatik, garrantzi txikiagokoa. Hirugarren elizgizona, apez soila Hualde bezalaxe, eta, Ansoreneko semearen gisara, hau ere dendarien semea zen.⁴⁴

Gurasoak Bidaburua etxearen jabeak zituen,^{45,46,47} baina ez dakigu garbi etxe hartan edo bertze batean jaio ote zen (gurasoek denda bide zuten hartan, beharbada).⁴⁸

Iruñeko San Migel Apaizgaitegian egin zituen eliza ikasketak, 1793tik 1803ra.⁴⁹ Filosofiako hiru ikasturte, *Eocis Theologiciseko* bat, Teologia

⁴² IEA/AA. 2731. kartoia, 9. zk.

⁴³ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 40/1779; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 27/1843.

⁴⁴ NEAN. CR. ALISTAMIENTOS (Floridablancaren zentsua). Leg. 6 N. 27-6.

⁴⁵ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 40/1779: "...hijo legítimo de Martín Estevan de Garmendia y Maria Fran(cis)ca de Zubigarai... dueños de la casa de Bidaburua".

⁴⁶ Bidaburua izeneko bi etxe ageri dira urte hartan Beran: bata, "*Bidaburua de Vera*" (herriari ez ezik, parrokiaren inguruko auzoari ere Vera erraten zitzaion), non bizi zen "*Josef Xabier Laviano, Presv(ite)ro*"; bertzea, "*Bidaburua de Alzate*", non bizi zen gerora izkribu hau idatziko zuena, "*Juan Esteban Garmendia, Presv(ite)ro*". Gaur egun ere zutik daude bi etxe horiek: lehena, orain San Esteban deritzon etxadian; eta bigarrena, orain Legia deitzen zaion karrikan (NEAN. Berako notarioen protokoloak. Jose Frantzisko Etxenike notarioa. 1809. urtea. 40. zk.).

⁴⁷ 1803an, Juan Esteban Garmendiak berak eskuratu zuen etxea, gurasoek eginiko dohaintzaren bidez (IEA/AA. 2666. kartoia, 17. zk.).

⁴⁸ Floridablancaren zentsuan (NEAN. CR. ALISTAMIENTOS. Leg. 6 N. 27-6), Bidaburua bakarra ageri da, eta hartan Martin Joseph Iturria izeneko maizter bat bizi zen, eta Juan Estebanen guraso merkatariak "*Casa Nueva*" izendatzen den bertze etxe batean, eta han ere maizter, nahiz eta apezaren jaiotza agirian jartzen duen gurasoak Bidaburuaren jabe zirela. Geroagoko agirietan, ordea, bai, Garmendiatarrak agertuko dira Bidaburuan bizitzen (ik. aurreko oin-oharra).

⁴⁹ IEA/AA. 2403. kartoia, 19. zk. eta 2666. kartoia, 17. zk.

eskolastikoko bat eta eskritura sainduari buruzko bertze bat egin zituen bederen; latina eta gai moralak ere ikasi behar izan zituen.⁵⁰ Fisika ikastaro bat ere egin zuen, 1795ean, Calahorra eta La Calzadako Apezpikutzako El Salvador Apaizgaitegian.⁵¹

3.2. Izkribuaren egilea

Sei sinatzaile izanagatik, haietako bat arduratu zen seien ideiak idatziz jartzeaz, argudioei forma egokia emateaz, arrazoiak apain janzteaz. Idazkera argia da, eta egilea euskaraz eskolatua zegoela ematen du, euskal moldeaz idazten ohitua.

Gure ustez, Juan Esteban Garmendia Zubigarairen eskuak erabili zuen izkribua idatzi zuen luma. Sei sinadurei erreparatuz gero, huts egiteko kezka handirik gabe, ausartu gintezke erratera Garmendiaren izenaren idazkera dela izkribukora gehien hurbiltzen dena. Baina, susmo hori egiaztatzeko, Garmendiaren sinadura daramaten bertze testu batzuk bilatu ditugu elizako artxiboetan. Haiek eta hau alderaturik, baieztatzen ahal dugu bera izan zela izkribua idatzi zuena.

Garai hartako agiri gehienak Iratzoki erretoreak idazten bazituen ere, Juan Estebanek berak eta parrokiaren bertze zerbitzariak sinatuak ere bai baitira, Garmendiaren sinadura daraman 1828ko otsailaren 18ko bataio-agiri bat hautatu dugu egiaztapena egiteko.⁵²

Aztergai dugun testua eta bataio-agiria alderaturik, ez dago dudarik idazkera bera dugula bietan, pertsona berak idatziak direla biak. Horren erakusgarri, lagin tiki bat prestatu, eta hona ekarri dugu (ik. 1. taula).

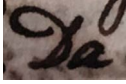

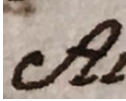

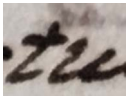
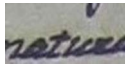
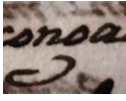
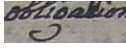
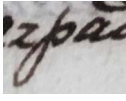
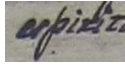
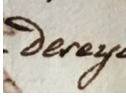
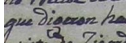
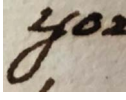
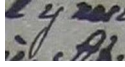
⁵⁰ IEA/AA. 2666. kartoia, 17. zk.

⁵¹ IEA/AA. 2403. kartoia, 19. zk.

⁵² IEA-BPES. Bataiatuen 7. liburua (1823-1843), 8/1828.

1. taula. Bi izkribuetako grafemen arteko erkaketa

Testua		Bataio- agiria	Testua		Bataio- agiria
	<D>			<A>	
	<nombr>			<tu>	
	<ga>			<p>	
	<d>			<y>	

4. Eskuizkribuaren kokapena eta deskribapena

Eskuizkribua Berako Udal Artxiboan dago, 423 zenbakia eta “Osasun langileak (1796-1935)” katalogo-izena duen kutzaren barrenean, bertako 423/2 karpetan (“Personal cirujano 1822-1854”).

Euskarria papera da: 42 cm x 30 cm-ko orri bakarra. Erditik tolesturik baitago, orri bakarretik lau orrialde ateratzen dira. Euskarazko izkribuak lehenbiziko, bigarren eta hirugarren orrialdeak hartzen ditu, goititik behe-tiraino. Lehenbiziko eta hirugarren orrialdeen goiko aldean gurutze txiki bat marraztu zuen egileak. Hirugarrenaren amaieran, data eta sei sinadura ageri dira. Laugarren orrialdean, hitz batzuk heldu dira, gaztelaniaz, edukiaren berri ematen dutenak: *1822 Memorial en Bascuenze sobre nombram[ien]to de Zirujano*.

Lehenbiziko eta bigarren orrialdeetan itzalgune batzuk ageri dira hitzen gainean, paper euskarri beraren aitzinalde eta gibelaldea baitira, baina hori

izanagatik ere aisa irakurtzen da testua. Papera, oro har, hagitx ongi kontserbatua dago. Baditu han-hemenka urratu batzuk, baina ez dute testuan eraginik.

5. Edizioa

5.1. Irizpideak

- Testu laburra baita, ez ditugu orrialdeak zenbatu.
- Puntuazioa gaurkotu da.
- Laburdurak hedatu dira eta gehitutakoa taket artean eman.
- Letra larri eta xeheen erabilera gaurkotu da.
- Hitzen banaketa gaurkotu da, aldaketa fonologikorik eragin ez duenean (*garen ezquero*)
- *da* adizkiak azentu grafiko grabea darama zenbaitetan, baina ez da sistematikoa. Kendu egin dugu.

5.2. Testua oharrekin

+

Alcate, erregidore, vecino eta habitante Veracuac.

Gure yaunac:

Uscaldunac garen ezquero sala unetan arquitcen garen guciyec, uscaraz esplicatcia iduritu zaigu, errespetuz beteric, gaur emen tratatcera duayen asuntuba, elcar obequi adituric, acertatceco. Aññ andiya eta importantia da, gure ustian, escu artian dugun asuntuba, non unen acertatciac edo uts eguitiac ecarri biar tio Veraco erriyari probechu larriyac edo calte lastimagarriyac. Tratatcen da barberaren nombrementubaz. Tratatcen da osasuna edo eriyotcia emaiten duben oficiyo delicaduba artaz. Bada asuntu andiyagoric? Da oficiyo bat au, bertce guciyec bezala, uts eguññez icasten dena, biño

bada diferenciya andi bat unen eta bertcien artian: unetan utseguñac dire anitz aldiz mortalac; bertcietan eztire ala beñ ere, icusten duzuben bezala zugatcetan, arguiñetan eta bertce guciyetan. Da oficiyo bat au eriyen bizcar eta costura icasten dena. Da oficiyo bat, azquenian, gaur ezpada biyar, aurtan ezpada bertce urtian, unetaz sala unetan arquitcen garen guciyec comunqui galdetu biar duguna. Emendic aterico duzube contuba, yaunac, cer atenciua eta cuidaduba mercei duben nombramentuba unec. Guc eztugu galde-tcen erriya unentzat utseguñac eguiñen eztuben barberaric: au litceque sagar omuac escatcia bezala elorriyari. Barberaren oficiyua da gaitza, delicaduba eta esponituba. Orretaz gañera, guc ere baco-chac bere estaduban eguiten tugu falta anitz, ustegabian bederen; biño billatcen dugu barber yaquintsu bat, practicua eta esperi-mentatuba, eta, al bada, hospitaletan obserbacione anitz icusi eta icasi tubena, ceren hospitaliac diren eriyac sendatcen icasteco es-colaric oberenac. Guc, azquenian, escatcen dugu barber bat aplica-tuba, eriyetara asistituba eta particularqui pobrietaz cuidatcen du-bena aberatsaz bezala. Batzubez erranen dute, eben ustez arrazoi andiyarequin, Moleda desgraciyatubaren familia tristiac erremedi-yatu biar dubela: nescachac acomodatu biar dubela errira etorri nai duben barber ezcongai batequin. Ezta gauza yustubagoric circuns-tanciya igualetan. Mercei du atenciua au familia abandonatuba orrec, ñoren calteric ezpada. Biño ezpadire circunstanciyac berdiñ? Baldin bada diferenciya andiya pretendientien artian? Bat experi-mentatuba eta habilla, eta bertcia esperiyenciyaric eta habilidade-ric gabecua? Orduan conveni da oberena utciric bertcia autatcia erri guciyen caltetan bati favoria eguitiagatic? Galdemoduba unen errespuesta ezquenuque aditu nai orain sala unetan, osasunarequin arquitcen zaretan demboran, baicic guero, guatce batian gaitzac yoric errenditubac zaudetenian, etorrigo baitzayo noizpait bacochari orduba ura. Aditcen dugu erraten digutela ecarrico dutela barber ezcongaya ona, habilla, eta Iruñeco Colegiuac⁵³ onzat ematen du-

⁵³ San Kosme eta San Damian kofradiaren mendeko elkargo hau 1496. urtean sortu zen Iruñean, eta geroago Tuteran ere bai. Hiri horietan mediku aritu nahi zutenei azterketa egiteko ardura zuen. 1724-1726. urteetan Iruñekoak erresuma osora hedatu zuen azterketak egiteko eskumena, Tuterara izan ezik. 1828-1829ko gorteek bertan behera utzi zuten instituzio hori, Medikuntza, Kirurgia eta Farmazia Kolegioa sortzeko (cf. Sánchez, 2010).

bera. Nafarruaco erri miserablienetan, zortci edo amar iche tuztetenan, dire modu berian, Colegiuac onzat emanaco barberequin, errenta urte erdico escas dutela; eta Veraco erriyac, ematen duben errentarequin, contentatu biar du unelaco batequin? Orretaz gañera, Verara etorri nai duben barber ezcongaya, edocin dela, edo da esaminatu zarra, edo berriya. Baldin bada esaminatu zarra, eta ezpadu logratu partido ventajosua eta nescacha doteduna, ezta ambat siñale ona. Baldin bada esaminatu berriya, claro dago eztubela practicaric eta esperienciari, eta eldu dela erriya unetara aprendizco urtiac gure gostura betetcera. Izan diteque ernia, biño escarmenturic gabecua. Arrazoi andiyarequin erraten zuben dotore habill batec eun arrazoic biño guego valiyo dubela esperienciya batec, dotorecuan eta barbercuan. Ycusten dugu, dembora berian, deseyo on batetic yayocen direla nescacha acomodatceco pensamentu noblia oc. Guc ere estimatcen dugu, edociñec adifña, nescacha ori bere prendaz, eta orañic guego bere aitaren desgraciayaz. Biño permititu biar zaigu erratia dela caridade bat gaizqui entendituba ñor socorritcia berceren ontasunarequin, yabien vorondateric gabe. Eguin dezaque batec limosnaric cantidade andiyan berceren dirubaz, aren consentimenturic gabe? Claro dago ezetz. Casu berian arqitcen gara gaurco egunian. Artu dezala, bada, erriyac berce mediyo bat aren socorritceco, eta orduban emanen tugu guc ere guere deseyu onen pruebac. Bertce batzubec galdetuco digute: “Non arqitcen da zubez diozuben barber yaquintsu, experimentatu eta habilla ori? Non ditu mediyuac erriya unec guisa orretacoren bat ecartceco?” Eguiya da: erriya pobre arqitcen da. Demborac, gure desgraciayaz, tristiciac dire. Envidiya andi bat diogu guc Erribera aldeco Vera bezaleco⁵⁴ erri batzubei, ceñetan errenta onac baldin badire, eztire gutiyago barber onac eta famatubac, nola diren Care-san, Tafallan, Peraltan eta guisa unetaco bertce erri anitcetan. Ecin

---

⁵⁴ Testuan *bezaleco*. Hutsa den eta *bezalaco* behar duen zalantza egin dugu, baina azkenean utzi. Ez dateke *bezalako* formatik abiatutako metatesia, testuan *bezala* baita ageri den forma bakarra. Bertzalde, CHn ez da behin ere horrelakorik dokumentatzen, eta EKCeant Mendibururi egotzen zaion forma bakarra hutsa da: jatorrizkoan *bezalacoa* ageri da. Haatik, OEhk badakar forma hori, non eta Paulo Iantzi (1882-1962) igantziarraren bertso bilduman (Zavala, 1968: 111, 114). Xenpelarren ahotik atereak balira bezala ondutako bertso batzuetan ageri da, hiru aldiz: gainerakoan, *bezalako* darabil.

compara guitezque erriya equin ontasunetan, biño biar guenuque, ezperen, ec duten⁵⁵ zeluba eta deseyua, guciyen onetan. Ecin badezaquegu Nafarruan den oberena, izan dediyela, bederen, pretenditcen dutenetan guisacuena. Ezta gure intenciuia ñor ofenditcia mintzamoduba unequin: ezcara personetan sartcen; asuntuba bera da precisua eta criticua. Eztezala permiti gure Jangoicuac, ceñec icusten tuben guciyen barrenac, unelaco bajezaric eguitia, ez eta pensatcia ere. Guciyen ona edo gaitza dua. Orañic obequi erranen dugu: necazale pobrien ona edo gaitza duala, ceren ongui dagona ichian, biartcen bada estutasun batian barber on batez, ecarrico du campotic bere gostura bederen; biño necazale miserable batec eztu mediyoric izanen. Acerturic oberena eguin dezagun nombramentuba unetan. Obligatu gara paratcia zuben beguiyen aintciñian ona eta gaitza, probechua eta caltia, auta dezazuben biyetaryic bat.

Veran. Urtarrillaren 12[garre]na, 1822[ga]rren urtia.

Martin Josef de Hualde   Juan Estevan Irazoqui

Santos Echenique   Gregorio Echegaray

Juan Esteban Garmendia   Fran[cis]co Estevan de Echenique

6. Hizkuntza-azterketa

Ondoko lerroetan testuko euskararen ezaugarriak deskribatuko ditugu. Gainera, Berako euskara eta ingurukoa islatzen bide dituzten bertze testu zaharrekin alderatuko dugu, eta gaur egun erabiltzen denarekin ere bai.⁵⁶

Testu zaharren corpus bat eratu dugu, gurearekin erkatzeko interesgarri edo beharrezko iritzi diogunean; ez dugu, beraz, konparazio sistematikorik egin. Garai guzietako Berako eta inguruetako dokumentuak baliatu ditugu, aztergaiaren garaikideak bereziki. Salbuespen bakanekin, testu erlijiosoak baztertu ditugu, eta administratiboak hobetsi. Gainera, orain arte ezezagutu-

⁵⁵ Hitz hau errepikaturik ageri da, oker.

⁵⁶ Gaur egungo euskararen ezaugarrien definiziorako argitaratutako ikerlanak erabili ditugu, baina lanik aipatzen ez denetan, Mikel Tabernaren juzguak jarraitu ditugu, aldaera horren hiztuna baita.

nak ziren testu zenbait ere gaineratu ditugu.⁵⁷ Hona testuen zerrenda, ordena kronologikoan:

- 1680: Berako olagizonaren gutunak (Urrizola, 2006)
- 1680: Urruñia eta Hondarribiaren arteko gutunak (Trebilño, 2001: 35)
- 1710: Albaran bat, Pedro Iriarte zugarramurdiarrak Pedro Gazteluzar Ziburuko biztanleari ordaindu beharrekoaz, Joanes Iriarte, Bernart Haran eta Migel Hirigoitik sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁵⁸
- 1716: Berako eskuizkribu bat, lur baten errentez, Frantzisko Legiak sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁵⁹
- 1747-1751: Ziburuko kontuak eta ordainagiria, Pedro Zilbeti aroztegiarrak Gazteluzar de Etxeto ziburutarrari zor zion diruaz. Dokumentua azken horrek sinatua da (Argitaragabea, JMZ)⁶⁰
- ca. 1757: *Le Dauphin* ontziko gutunak (Lamikiz, Padilla-Moyano & Videgain, 2015)
- 1773. Berako Juan Jose Etxegaraik Madalena Garbendia amari Cadiztik igorri gutuna (Argitaragabea, JMZ)⁶¹
- 1773: Sarako erretore Jose Bizente Teillarik Pedro Bidondo “Iriarte” saratarraren heriotza kari idatzi ahalordea (Argitaragabea, JMZ)⁶²
- 1776: Saratik Berako notario Martin Legiari igorri gutuna, Lesca delakoak sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁶³

---

⁵⁷ Zerrendako zenbait dokumentu argitaragabeak dira. NEANen Berako notarioen protokoloen artean gordetzen dira, Lorentzo Hualde, Martin Legia, Tomas Goienetxe eta Jose Martin Sampaul notarioen paperen artean. Jose Mari Zelaieta (JMZ) Berako Zigardebereko semeak aurkitu ditu, eta ikerketarako gure eskuetan paratu. Bihoakio, beraz, gure esker ona.

⁵⁸ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Lorentzo Hualde notarioa. 1730. urtea. 8. zk.

⁵⁹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Lorentzo Hualde notarioa. 1716. urtea. 46. zk.

⁶⁰ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1751. urtea. 11. zk.

⁶¹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1773. urtea. 77. zk.

⁶² NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1773. urtea. 3. zk.

⁶³ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1776. urtea. 67. zk.

- 1783: Piarres Lahetjuzan Argainek Saratik Martin Legia Berako notarioari igorri gutuna (Argitaragabea, JMZ)⁶⁴
- 1785: Beran idatzitako gutun zatia, Larhongo kapilautzaz (Argitaragabea, JMZ)⁶⁵
- 1786: Berako idazkariaren gutuna Sara, Azkaine eta Urruñako arduradunei, Larhongo kapilautzaz (Lafourcade, 1989)
- 1788: Donibane Lohizunetik Berara igorri gutunak (Irigarai, 1972)
- 1798: Ana Grazi Iribarren defuntuaren ezkonsariaren inbentarioa (Argitaragabea, JMZ)⁶⁶
- XIX. mende hasiera: Berako Udalaren ordenantzak (Idoate & Villanueva, 1981)
- ca. 1810: Lesakako ordenantzak izokinen arrantzaren, salmentaren eta zergen gainean (Argitaragabea, JMZ)⁶⁷
- 1815: Urruñako alkateak Pasaiara igorri gutuna (Arozena, 1958)
- 1827: Sara eta Bera arteko gutunak elkarrekikoez (Trebiño, 2001: 295)
- 1827-1828: Saratik Etxalarrera igorri gutunak (Trebiño, 2001: 307)
- 1837-1838: Saratik Etxalarrera igorri gutunak (Trebiño, 2001: 335)
- 1844: Etxalarko alkateak eta Saran den iheslari batek elkarri idatzi gutunak (Trebiño, 2001: 355)
- 1846: Saratik Etxalarrera igorri gutuna (Trebiño, 2001: 363)
- 1846: Biriaturtik eta Urruñatik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 375)

---

⁶⁴ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1783. urtea. Lekualdatzeak.

⁶⁵ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1785. urtea. 24. zk.

⁶⁶ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Tomas Goienetxe notarioa. 1798. urtea. 35. zk.

⁶⁷ Dokumentu honen signatura falta dugu. NEANen gordetzen da, Berako notarioen protokoloetan. Garai hartan Goienetxe, Etxenike eta Egozkue ziren herriko notarioak. Testu horren erdarazko bertsioa hemen aurki daiteke: NEAN. Berako notarioen protokoloak. Jose Martin Sampaul notarioa. 1815. urtea. 99. zk.

- 1847: Berako komisarioaren zirkularra (Trebiño, 2001: 379)
- 1851: Urruñako Euskal Festen programak (Trebiño, 2001: 397)
- 1852: Etxalartik Sarara igorri gutuna (Trebiño, 2001: 407)
- 1852-1853: Saratik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 411)
- ca. 1855: Lesakako bandoa (Irigarai: 1933)⁶⁸
- 1855-1856: Etxalarko bandoak (Trebiño, 2001: 415)
- 1857-1858: Anastasio Etxeberriren Lesakako predikuak (Satrustegi, 1986, 1987, 1997)
- ca. 1857: Bonaparterentzat bildutako lau *Benediciteak* eta Hiru Haurren Kantika (Pagola, 1995)
- 1858: Biriaturtik Berara igorri gutuna (Trebiño, 2001: 421)
- 1859: Saratik Etxalarrera igorri gutuna (Trebiño, 2001: 425)
- 1860 Azkainetik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 429)
- 1863: Bruno Etxenikek Bonaparterentzat Beran bildu dotrina (Pagola, 1995: 473-502)
- 1865: Saratik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 481)
- 1925: Erizkizundi Irukoitza (Etxaide, 1984)
- 1933: Berako Udal bandoak (Trebiño, 2001: 743)

6.1. Fonetika eta fonologia

Egun bezala, /j/ ahoskera aurkitzen dugu hitz hasieran, *yaunac*, *yaquintsu*, *yustubagoric*, *yoric* edo *yayocen* bezalako adibideek erakusten dutenez. Haatik, *Jangoicuac* ageri zaigu. Oso litekeena da hitz horren ahoskera belarra

---

⁶⁸ Agiri honek ez du datarik, baina datatzeko bi argudio daude: batetik, Nafarroa probintziatzat du; beraz, erresuma izateari (1841) utzi ondokoa behar du. Bertzetik, kolera izurritearen gaineko testua da, eta bigarren izurrite handia 1855ean izan zen Bortzerrietan (Erdozáin & Mikelarena, 2003: 419).

izatea ordukotz, Nafarroako euskararen erlijio inguruko hitz zenbaitekin gertatu bezala. 1680ko Berako olagizonak *yeinco* eta *jeinco*, biak ditu, eta 1786ko Berako idazkariaren gutunean *jaun* eta *yaun*, biak ditugu, Berako alkateak Sarakoari 1827an igorri gutunean bezala. Lesakako Etxeberriren predikuetan *yaincoa* eta *jangoicua*, biak kausi daitezke. XIX. mendeko Berako ordenantzetan *yaun* dago, baina gainerakoan, banaketa garbia da: 1852ko Etxalarko gutunean, 1863ko dotrinan eta Berako 1933ko bandoetan: *jaun*, *justizia*, *jangoiko* eta gisa horretako hitzak <j>-z ageri dira eta gainerakoak <y>-z.

Bokal arteko [β], [δ], [ɣ] eta [r] hotsen galerarik ez da ageri testuan, nahiz eta hitz zenbaiten etimologiak inoiz gertatu dela edo ahozkoan bazela iradokitzen duen: *zugatcetan* (*zuhatz* < *zuhaotz < *zur-arotz). Corpus historikoan ere bakan ageri dira horrelakoak, 1863ko dotrina izanik salbuespena.

Ez dago sinkoparik ez aferesirik, eta corpus historikoan ere nekez ageri da halakorik, egun ohikoa izanik ere (Iñigo, 2007). Salbuespen da 1863ko dotrina. Horretan sinkoparen adibide franko ditugu: *voronte* (< *borondate*), *espéntza*, *contsoltubac*, *confestu...* 1933ko bandoetan ere bada *illautia* bezalakorik.

Diptongoen bakantzearen adibide bakar batzuk ditugu. Hala, *uscara*, *arquitcen* eta *edociñen* ditugu, egun ere ohi bezala (Iñigo, 2007: 294). Hiatoak, aldiz, ez dira murrizten (*urtian*, *mediyuac*, *Nafarruan*), eta egun ere Bera bide da honetan gordetzaile (Iñigo, 2007, 295).

Inoiz bokal artean hasperena izan den hitzetan /g/ dago, *guatce* (< *ohatze*) eta *zugatcetan* (< *zuhatz* < *zur-arotz*) adibideek erakusten dutenez. Hala ere, [r] > [h] > [g] bilakabidea ez da sistematikoa; izan ere, *oraïn* eta *orañic* dugu testuan eta ez *guañik*. Bietarik entzun daiteke egun Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 190), baina corpus historikoan *orañik* da ageri zaigun forma bakarra, Etxeberriren predikuetan, Etxalarko alkateak Sarakoari 1852an igorri gutunean eta 1863ko dotrinan. Bertzalde, bokal beraren arteko hasperena galdua eta bokal bilkura bakandua dago (cf. *zarra*, *al*).

Hitz hasierako herskari belarraren ahostuntzearen bi adibide ditugu *gostura* hitzean, eta 1863ko dotrinan *gostuz* dago. Haatik, XIX. mende hasiera-

ko ordenantzetan *costura* heldu da, baita Etxalarko bandoetan ere (behin *gostura*).

Ez adberbioaren ondotik herskari ahostunak ahoskabetzen dira: *ezquero*, *eztire*, *eztezala*, *ezpada* eta *ezquenuque* bezalakoak ditugu. Salbuespen gutxi ditu honek corpus historikoan ere, eta badaudenean, <d> eta <b> aitzinetik izan ohi da, saratarrek idatzi testuetan batez ere.

Ozen ondoko txistukariak afrikatuak ohi dira, eta hala islatu ohi da grafikoki: *aintciñian*, *bertce*, *sartcen*. Mailegu gardenek (*diferenciya*, *atenciua*, *pensamentu*, *personetan*) ez dute afrikazioa islatzen eta jatorrizko grafiari eusten diote. Salbuespen dira honako bi kasuak: hiru aldiz *berce* idatzi da eta prolatiboaren bi adibideetan *onzat* dugu. Lehen kasuan alternantzia grafiko hutsa dukegu, baina bigarrena ez da argitzen erraza; izan ere, bi prolatiboetan forma frikaria dago, baina atzizki horren erabilera destinatiboaren adibide bakarrean, afrikatua: *umentzat*. 1786ko gutunean ere, *berce* eta *onzat* ditugu, baina *causitzen*, *darotzagun* edo *zervitzari*. Gure corpusean forma frikaria dago Sarako gutun guzietan (<x> *pro* <tz> 1747-1751ko kontuetan: *aitarenxat*), 1857-1858ko Lesakako sermoietan eta Berako 1933ko bandoetan. Etxeberriren predikuetan bietarik dago, afrikatua gehiago, eta Berako 1863ko dotrinan afrikatuak dira adibide guziak.

Gaur egun bezala eta dagoeneko Elk dakarrenez, palatalizazioa dugu [i] ondoren /n/ eta /l/ fonemetan, *eguiñen*, *aintciñian*, *habillidaderic* eta *urtarrillaren* adibideek darakustenez, *vecino* eta *esaminatu* maileguak salbuespen direla. Hitz bukaeran ere badugu *berdiñ*, *Aiñ* eta *habill* bezalakorik, baina posizio horretan gehiago dira palatalizazioa islatzen ez duten *baldin*, *orain*, *andiyarequin* eta gisakoak. Kontsonante aitzinean ere ez da palatalizaziorik islatzen: *mintzamoduba*, *aintciñian*, *yaquintsu*. Testu zaharretara jauzi eginik, Berako olagizonaren gutunetan badugu dagoeneko <ñ>-rik, eta hala da Berako gainerako testuetan ere, 1785eko gutunean, 1786ko Berako idazkariaren gutunean eta 1827an Berako alkateak Sarara igorritakoan salbu. Gainerakoan, hitz akabuan edo kontsonante aitzinean kausitzen dira salbuespen gehienak. <ll> ere testu guzietan dugu, 1786ko idazkariaren gutunean izan ezik.

Ordea, [i] ondoko /t/ fonemaren palatalizaziorik ez da testuan inon islatzen, gaur egun sistematikoa bada ere, baita Elko testigantzetan ere. Hala,

aditu, *eguitia* edo *ditu* ageri da. Bertzalde, *ematen* eta *erraten* dugu beti, eta *emaiten* behin bakarrik. Gaur egun Beran *erratten* eta *ematten* dugu, *emaiten* eta *erraiten* formatatik eratorrita. Testuko *ematen* eta *erraten* bustiduradunak izan zitezkeen, nahiz eta grafikoki ez islatu. Bustidura ez da testu historikoetan islatzen, salbu eta 1863ko dotrinan eta XIX. mende hasierako ordenantzetan.⁶⁹ Lehenean <ty> grafia ageri da sistematikoki bustidura adierazteko (cf. *atya*, *concebityuba*...), eta <tt> bigarrean (*eguitten*, *dittezela*...). Lesakako bandoan eta sermoietan ere <tt> dago. Hots hori grafikoki adierazteko zegoen arazoa edo fenomenoaren prestigiorik eza izan daitezke ahozkoan gertatzen zen hori idatziz ez islatzeko arrazoi.⁷⁰

Sistematikoki eta salbuespenik gabe dago egun ere baden *oa* > *ua* disimilazioa (*Veracuac*, *duayen*, *practicua*, *Colegiuac*, *Nafarruaco*, *mediyuac*), baita *ea* > *ia* ere (*esplicacia*, *importantia*, *ustian*, *biar*, *hospitaliac*). Corpus historikoari begiratu gero, XVII. mendeko Berako olagizonaren gutunez, 1716ko dokumentuaz, 1786ko Berako idazkariaren gutunaz eta 1847ko zirkularraz landara, sistematikoak dira bi bilakabideok Berako testuetan. Elk, baina, salbuespen gisa, *bear* dakar Berarako, eta ez *biar*. Sistematikoa da, orobat, *ee* > *ie* disimilazioa, baita corpus historikoan ere: *bertcien*, *pobrietaz*, *pretendientien*, *miserablienetan*, *yabien*.

Kontsonante epentetikoak ere badira. Batetik, *ua*, *ue* > *uba*, *ube* sistematikoa da (*asuntuba*, *duben*, *duzube*, *batzubei*). Salbuespen bakarra *orduan* da, bai eta, nahi bada, *igualetan* ere. Honen arrastorik ez dago egungo mintzoan, baina ohikoa izan da lehenagoko garaietan, baita Lapurdiko kostaldean ere. 1680ko Berako olagizonaren gutunetan badago eta 1680ko Urruñako gutunetan ere bai, baina ments da Berako 1716ko lurren inguruko dokumentuan eta 1785eko Larhongo kapilautzaren gaineko gutunean. Haatik, 1747-1751ko Ziburuko kontuetan eta ordainagirian ageri da, 1788an Donibane Lohizunetik Berara igorri gutunetan ere bai, baita *Le Dauphin* ontziko gutunetan ere. Berako idazkariak 1786an Larhongo kapilautzaren inguruan ida-

⁶⁹ Gogoan izan, bide batez, ordenantza honen kopia bat Juan Estevan Irazoqui apaizak egin zuela; hots, gure testuaren sinatzaileetako batek.

⁷⁰ Jatorrian funtzio adierazkorra zukeen *guti* / *gutti* txandaketak funtzio hori galdu, eta egun bigarre-na da forma bakar eta orokorra Beran. Testuan, ordea, *gutyago* ageri zaigu, palatalizaziorik gabe.

tzi gutunean badago, Cadizko gutunean ere bai 1773an, eta sistematikoa da 1822ko Berako ordenantzetan. Badago, orobat, Lesakako testuetan, Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean, Etxalarko alkateak 1844an idatzian, Berako 1847ko zirkularrean, Etxalarko 1852ko gutunean eta 1855-1856ko bandoetan, Berako 1857ko *Benedicite*etan eta 1863ko dotrinan. 1930eko hamarkadako udal bandoetan (*Burubillan* bat salbuespen) eta EIn, ordea, ez dago jadanik honen arrastorik.

Bertzetik, *ia, ie, io* > *iya, iye, iyo* ere sistematikoa da, *gutyago, erriyari, desgraciyatubaren, guciyec, oficiyo, eriyotcia* eta gisa horretako adibideek agertzen dutenez. Salbuespen dira *tio, diozuben* eta *diogu* adizkiak. Orobat, *pretendientien* dago eta ez ***pretendiyentien*, eta *esperienciya* bitan, baina behin *esperiencyaric* epentesi bikoitzarekin.⁷¹ Egun ere ohiko fenomeno da, eta corpus historikoan, olagizonaren gutunak, 1786ko gutuna eta *Benedicite*etako bat ditu salbuespen. Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean ere salbuespen zenbait daude, baina gainerakoan beti agertzen da.

Disimilazio eta epentesi fenomenoak, gainera, erlatiboki antola daitezke. Lehenbiziko, epentesiak gertatu ziren, eta disimilazioak gero. Horrela, aisa azal dezakegu *o* batetik heldu diren *u*-ekin *ua* > *uba* fenomenorik ez gertatzea (*ventajosua, intenciu, probechua...*). Gisa berean, ez dugu *-iya* edo *-iye*-rik *e*-tik heldu diren *i* horiekin (*bertcien, urtian, biar*). Gauzak horrela, *mediyuac* forman *i* eta *o* arteko epentesia dugu, baina ez *u* eta *a* artekoa. Bertzalde, fenomenoan hierarkizatze honek erakusten digu *zeluba* hitzaren forma biluziak *zelu* behar duela izan, eta ez *zelo*; eta *omua* formak, aldiz, *omo* duela forma biluzia, eta ez *omu*. Etxalarko bandoetan hierarkia hauen kontra eginen luketen *sencilluban* eta *esperuban* bezalakoak daude, eta Etxeberriren Lesakako predikuetan *gorrotuba* bezalakorik. 1863ko Berako dotrinan *guratsubac* dago.

Jarraian, erabat garaturik ez dauden zenbait bilakabide fonologiko aipatuko ditugu.

⁷¹ Igantzín eta Arantzan <i> atonoa denean ez bide da gaur egun kontsonanterik sartzen, eta agian honako kontrako adibideek ere hori islatzen dute. Hala ere, atonoaren ondoko epentesirik eza berrikuntza bide da, eta ez omen da Berara ailegatu (Iñigo, 2007, 292); beraz, salbuespenok honen bidez azaltzeko arazoak leudeke.

Bi kasutan baino ez, [i]-k [a] asimilatu duela ematen du; izan ere, *guciyec* dugu absolutiboan (eta ergatiboan). Gainera, *litceque* adizkia ere badugu. *Guciyec* dago absolutiboan, halaber, 1773ko Cadiztiko gutunean, XIX. mende hasierako ordenantzetan, Lesakako izokinen gaineko ordenantzan, Lesakako 1855eko bandoan, Etxalarkoetan eta 1863ko dotrinan. Azken horretan *biyec* eta *zazpiyec* ere badago. Haatik, asimilazio hori ez da zenbakietatik, kuantifikatzaile zenbaitetatik (cf. *guciyec*) eta zenbait adizkitatik (cf. *litceque*) kanpo gertatzen, eta hala da egun ere (Zelaieta, 2008: 136-7).

Erakusle eta adberbioetan *on* > *un* dugu (*unelaco*, *unen*), baina ez hortik kanpo (*onzat*, *ongui*, *ontasunetan*, *non*). XVII. mendeko olagizonaren gutunetan ez dago fenomeno horren arrastorik, ezta Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean ere. Orobat gertatzen da 1847ko zirkularrean eta Lesakako bandoan eta sermoietan. Lehen aldiz 1710eko albaranean dugu fenomeno gure corpusean. Berako idazkariaren 1786ko gutunean bietarik dugu. Egun ere Beran, Etxalarren eta Arantzan omen dago azkarren fenomeno, eta ez hainbertze gainerako herrietan (Zelaieta, 2008: 120).

Erdarazko *-ón* bukaera *-oi* da testuan, *arrazoi* adibideak sistematikoki erakusten duen bezala, Berako 1716ko lurren gaineko dokumentuan eta 1798ko inbentarioan ere hala dugu, eta egun ere hala bide da, *-on* sartzari bada ere (Zelaieta, 2008: 135). Haatik, *-ción* amaierak bi bilakabide ageri ditu: *-zio* (*atenciua*, *intenciua*) eta *-zione* (*obserbacione*). *-zio* dugu XIX. mende hasierako ordenantzetan eta 1863ko dotrinan; 1933ko bandoetan, aldiz, *condiciun* bat dago. Berako olagizonaren gutunetan, 1827ko Berako alkatearen gutunean, 1847ko zirkularrean eta 1933ko bandoetan *-zione* dago, eta Lesakako predikuetan *-zio*, *-zion* eta *-zione* daude. Egun ere lehian daude *-zio* eta *-zione* Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 161).

6.2. Izen morfologia

Deklinabideari gagozkiola, ergatibo pluralak marka beregaina duen jakitea ez da erraza. Ez dago horren adibiderik *guciyec* formatik landara. Lehenago erran dugun bezala, forma horrek ergatibo pluralerako zein absolutibo pluralerako balio du, baina *e* hori aitzineko *i*-rekiko asimilazioa dateke (ikus

§ 6.1 atala). Corpus historikoan, Berako testuetan bereizketa ments da, XIX. mendeko udal ordenantzetatik hasita bederen.

Datibo singularrean *-i* dugu *bati* hitzean, gaur egun *bateri* izanik formarik arruntena. Lesakako Etxeberriren predikuetan ere *bati* dago, baina *bateri* dugu 1863ko Berako dotrinan. Pluralean *-ei* ageri da (*batzubei*), baina testu historikoetan *guciyeri*, *oriyeri*, *ceñeri*, *équiri*, *zayeneri* eta halakoak ditugu.

Genitibo singularrean *-aren* dago, eta ez da islatzen egun ohikoa den *-a(i)n* bilakabide fonologikoa: *aitaren*, *Urtarrillaren*. Corpusean ere *-aren* dago beti Berako testuetan, eta *-ain* ikusteko Sarako 1827ko gutunetara jo behar dugu. Hala ere, *Evan* eta *jauman* dugu 1863ko dotrinan eta Berako 1933ko bandoetan, hurrenez hurren.

Soziatiboa *-kin* da, eta moduzko erranahia ere har dezake: *arrazoi andiyya-requin*.

Instrumentala *-taz* da pluralean (*pobrietaz*). Hala ere, perpaus osoari begiratuta, badago bertzela interpretatzerik. Testuak honela dio: *eta particularqui pobrietaz cuidatcen dubena aberatsaz bezala (...)*. Hori horrela, pobreak pluralean eta aberatsa singularrean emanen luke testuak, nahiz eta, bistan dena, ez den aberats bakar batez ari. Hala ez bada, pentsa dezakegu *-taz* zein *-az* agertu daitezkeela pluralean.⁷² Pluraleko erranahia duen *-az* instrumentalak badi-ra Etxenikek 1863an Beran bildu dotrinan: *Credua, ta articulubaz gañera, becatu unetaz, nola confestu bague utzi 'tyubenaz, eta naiz confestu 'tyubenaz ere, Eta semiac eben gurasubengana 'tyuxten obligaciuz gañera*. Dena dela, dotrina horretan *-taz* aldaera erakusletara mugaturik ageri da. Bertzalde, Lesakako sermoietan *-taz / -az* bereizketa gardena da. Erabilerari begira, egun soziati-boarekin ohikoagoa den funtzio instrumentalaren adibideak daude: *Eguin dezaque batec limosnaric cantidade andiyan berceren dirubaz (...)*. Instrumentua biziduna ere izan daiteke: *biartcen bada estutasun batian barber on batez*. Erabiler motibatiboa ere hartzen du instrumentalak: *Guc ere estimatcen dugu (...)* *nescacha ori bere prendaz, eta (...)* *bere aitaren desgraciyaz*.

⁷² Testuan “*Guc ere estimatcen dugu (...)* *nescacha ori bere prendaz*” pasartea dago. Honetan ere *prendaz* plurala dela pentsa daiteke; izan ere, ‘dohain’ erran nahi du eta horiek pluralean aipatu ohi dira (cf. OEH, s.v. *prenda*).

Destinatiboan *-tzat* dago testuan, eta ez *-tako*, eta hala da egun ere (Zelaieta, 2008: 135, 190-1).

Prolatiboa ere *-(t)zat* da (*onzat*), egun *-tako* erabiltzen bada ere. *-tzat* dago corpus historikoan beti, salbu *cristautaco* prolatibo bat Lesakako 1857-1858ko predikuetan.

Partitiboa kontsonantez amaitutako hitz bati erantsi zaion adibide bakarrean, artikulua gaineratu zaio: *barberaric*. Gainerakoan, *-ik* ageri da Berako testu historiko guzietan, gaur egun (ablatiboak eta motibatiboak bezala) inesiboa ere hartzea ohikoa bada ere, *-ikan* forma eratuz (Zelaieta, 2008: 192). Halako forma inesibodunak aurkitzeko 1680an Urruñatik Hondarribira igorri gutunera jo behar dugu (*dugularican*), 1827ko Beratik Sararako gutunera (*baizican*), Etxalarko 1856ko bando batera (*cerengatican*), Berako dotrinara (*baicican*) eta 1933ko bandoetara (*lenatican*), baina bakar bat ere ez da partitiboa. EIn ere gutxitan ageri da Berako erantzunetan.

Inesiboan aipatzekoa da *Caresan* toponimoa. Berako hizkeran eta inguruan zenbait leku-izenek artikulua hartzen dute gaur egun kasu zenbaitetan; batez ere, inesiboan. Hala, *Oizan*, *Ittunan* edo *Irunan* aditu daiteke (Zelaieta, 2008: 109). Hau ere horietarik izan daiteke. XIX. mendeko Berako ordenantzetan ageri diren *Alzatatiq* eta *Alzatara* ere *-izena* Alzate izanik-, ablatiboan eta adlatiboan, segur aski fenomeno beraren adibide ditugu. Funtzioen artean, aipagarria da erabilera partitiboa: *pretenditcen dutenetan guisacuena*.

Adlatiboan *-ra* dugu sistematikoki, eta ez *-rat*, baita erakusleetan ere (*erri-
ra*, *unetara*). Berako olagizonaren gutunetan *-rat* dago, baita 1773ko Cadiztikogutunean ere (*-ra*-rekin batera), baina gainerakoan *-ra* dago Berako testu guzietan, nahiz eta pare bat aldiz *gogorat* dugun eta behin *arat* 1863ko dotrinan. Gaur egun, ordea, *-ra* eta *-rat*, biak ditugu Beran (Iñigo, 2007: 297; Zelaieta, 2008: 121), baina lehena da ohikoagoa, erakusleetatik landara.

Ablatibo singularrean *-tik* dakar testuak (*emendic*) eta ez dago pluralaren adibiderik. Hala ere, ablatibo zaharraren isla ihartua dago *orañic* forman, egun bezala.

Gatozen orain erakusle eta izenordainetara.

Hauek dira testuan ageri diren erakusleak:

2. taula. Testuko erakusleak

	1. gradua	2. gradua	3. gradua
ABS	au (sg.) / oc (pl.)	ori	ura (sg.) / ec (pl.)
ERG	unec	orrec	
INS	unetaz	orretaz	
GEN	unen		aren
LEK	unetaco	orretaco[ren]	
DEST	unentzat		
SOZ			equin (pl.)
INES	unetan		
ADL	unetara		

Ikus daitekeenez, lehen graduan *on* > *un* bilakaera sistematikoa da eta hirugarren graduko forma pluralek *e-* dute.

Izenordain indartuetan *guere* eta *eben* dugu genitiboan. Berako testu historikoetan eta gaur egun ere halaxe da (Zelaieta, 2008: 139), baina genitibotik edo horren gainean eraikietatik kanpo, *eurek*, *eurekin*, *eurekeri* eta gisakoak erabiltzen dira Beran. Horien adibiderik ez dago testuan erkagai.

Izenordain zehaztugabeetan sistematikoki *edocin* eta *edociñec* dago (baina gero *ceñetan*). Lesakako 1857-1858ko sermoiek *edocin* dakarte, baita Berako 1863ko dotrinak ere, baina azken honetan *edocein* da ugariagoa. *Zeinahi* bezalakorik ez dago.

Determinatzaile sintagmako burua erakusle bat denean, sintagmako ize-nak edo adjektiboak artikulatu singularra hartzen du beti, erakuslea plurala izanik ere. Hona hemen adibide bakar batzuk horren erakusgarri: *oficiyo delicaduba artaz, atenciua au, pensamentu noblia oc, erriya equin*. 1847ko Berako komisarioaren zirkularrean, *ordea, manejo otaz* dugu. Lesakako 1855eko bandoan badago, baina bada salbuespenik, Etxalarko bandoetan ere ageri da, baita Lesakako 1857ko eta 1858ko sermoietan ere. 1716ko lurren errenten dokumentuan eta 1863ko Berako dotrinan, fonetismoetan

aberatsa eta ahozkotik hurbila izanik ere, ez da fenomeno hori ageri, eta gainerako Berako testuek ez dute horren inguruko daturik eskaintzen. Bortzerrietako testuetan maiz ageri den fenomeno da, baina hortik kanpo ere lekukotua, Bidasoaldean (Zelaieta, 2008: 109).⁷³

Eradorpen atzizkien artean, aipagarria da erdal *-miento-k -mentu* egiten duela sistematikoki, eta ez *-mendu* (*nombrementuba, pensamentu, consentimenturic*). Erdarazko *-dad*, ordea, *-dade* da (*caridade, cantidade*). Bertzalde, *-tsu* atzizkia afrikatua da ozen ondotik ere (*yaquintsu*).

Herskari ahoskabea du ofizioendako *-ko* atzizkiak, egun Beran eta oro har Bortzerrietan ohi bezala (Zelaieta, 2008: 123): *aprendizco, barbercuan, doto-recuan*.

Itxi dezagun atal hau adberbioez arituta.

Erakusleen artean *emen* eta *emendic* dago lehen graduan. Moduzkoen artean *unelaco* dago lehen graduan, eta *ala* hirugarrenean.

Espero bezala, adberbioak sortzeko *-ki* da atzizki posible bakarra: *ongui, obequi, comunqui, particularqui*.

Anitz adberbioa izenaren ondoren paratzen da beti testuan (*erri anitcetan, falta anitz*). Hala ere, *anitz* aldiz dago. Corpus historikoan *aunitz* aldaera da ohikoena: *anitz* aldaeraren adibide bana dugu Lesakako predikuetan eta Berako dotrinan. Gainerakoan, hala ere, *aunitz* dago testu horietan, eta hori da aldaera bakarra gainerako testu guzietan.

6.3. Aditz morfologia

Geroaldiko marka *-n-z* amaitzen diren aditzekin *-en* da, espero bezala: *uts eguiñen*.

⁷³ Zelaietak, artikulua "gehiegizko" hedatzea hizpide, zaku berean sartzen ditu hemen mintzagai ditugun izen + erakusle egiturak, *bat* determinatzaile zehaztugabearekikoak (*trena bat*), hitz elkarketak (*trenabidia*), izen + adjektibo egiturak (*ura garbiyakín*), izen + kuantifikatzaile egiturak (*gatza guttikín*) eta izen bereziekiko adibideak (*Urroza*), baina gure ustez ez dute hedadura bera ez testuetan, ezta eremu geografikoan ere. Nahi bada, gure testuko *ezcongaya ona* izen + adjektibo tankerakoetan sar daiteke.

N-z amaitzen diren aditzen aditz-izenetan txandaketa ageri da kasu batean: *erraten* eta *ematen* dugu bina aldiz, eta behin *emaiten*. Gaur egun *erratten* eta *ematten* baliatzen dira (< *erraiten*, *emaiten*) baina Etxalarren (Iñigo, 2007: 296), konparazio batera, edo Iparraldeko hizkeretan, ez dago bustidurarik. Sasoi hartan Beran zegoen forma zein zen jakitea ez da erraza, baina baliteke egileak forma palatala adierazi ez izana horretarako arazo grafikoak tarteko zirelako, edo prestigiorik ezagatik baztertu izana. Corpus historikoari gagozkiola, Berako olagizonaren XVII. mendeko gutunetan *-ite-* dugu, baita 1786an idazkariak idatzi gutunean. Aldiz, Berako alkateak Sarara 1827an igorri gutunean *erratea* eta *izaten* dago, eta *ematen* 1847ko zirkularrean. Forma palatala adierazten du <ty> bilkurak *erratyen* bezalakoetan 1863an Etxeniketik bildu dotrinan, eta Berako ordenantzetan *erratteco* eta *errattian* dago, baina 1933ko bandoetan ments da berriz ere *-ite-* edo horren aldaera bustia. Beratik kanpo, 1855-1858ko Etxalarko bandoetan ere *-ite-* ageri da, baita 1844ko iheslariaren gutunean ere. Gainerakoan, *-(i)te-* dago Urruñak Hondarribiari bidalitako gutunetan 1680an, Donibanetik Berara 1780an igorritakoetan, Saran ekoitzitako testu guzietan, Urruñatik 1846an eta Azkainetik 1860an bidalitako korrespondentzian, Etxalarko alkateak Sarara 1852an bidalitako letran eta Lesakako 1855eko bandoan (*ematteco* batekin). Lesakako 1857-1858ko sermoietan, aldiz, gehiago dira *erratten*, *ematten*, *izatteco* eta gisakoak (behin palatalizatu gabe) *-te-*dunak baino.

Indikatibotik landako adizkietan aditz oina duten formak eta gabeak aurki daitezke, baina bigarrenak dira nagusi. Adibide guziak, gainera, *-tu* partizipiodun aditzenak dira. Batetik *Artu dezala* dugu, baina *Eztezala permiti*, *auta dezazuben* eta *Ecín compara gitezque* bertzetik. *Hartu* aditzaren oinak duen masa fonetiko eskasa egon daiteke forma partizipioduna erabiltzearen gibelean; edonola ere, gaur egun *artzala* eta *artu (de)zala*, biak aditu daitezke. Berako testuetan, oro har, *-i* partizipioak ageri dira, baina ez *-tu-*dunak, salbuespenak bakan direla (*servityu dezagun*, *bedeictu dezaten...* eta aditz laguntzailea nagusiaren aitzinetik paratzen duten ezezko perpaus zenbait).

Gaur egun, metatesia gertatzen ahal da aspektu burutugaberako *-t(z)en* atzizkiko kontsonante sudurkariaren eta adizki laguntzaileko **edun* erroa-

ren *-u-* bokalaren artean (Zelaieta, 2008: 191). Hala da sistematikoki 1863ko Berako dotrinan ere (*siñeste* 'untzu 'sinesten duzu', *eguitye* 'unte 'egiten dute'...), baina ez dago horren aztarnarik gure testuan.

Ahalera egiteko, *-ke-*dun aditzak ageri dira beti, eta ez dago *-t(z)en ahal* perifrasisirik: *Izan diteque, compara guitezque* eta *Eguin dezaque* bezalakoak daude beti. Egun *-t(z)en ahal* da forma ohikoena, baina *izan tteke* bezalakoak, 3. pertsona singularrean, gelditzen dira (Zelaieta, 2008: 123). Corpus historikoan, 1933ko bandoetara jo behar dugu Beran perifrasiak ikusi ahal izateko, baina Saratik Etxalarrera 1827an igorri gutun batean adibide bat dago, *-ke-*dun forma zenbaitekin batera. Urte berean Saratik Berara igorritakoetan, aldiz, *-ke-*dun formak baizik ez daude. Kostaldeko testuetan, bertzalde, [aditz oina + *ahal* + *-ke*] formak ageri dira: *libra ahal desaquete* dago, konparazione, Donibane Lohizunetik Berara 1788an bidalitako gutun batean.

Espero bezala, ez dago **eradun* erroko adizkirik, eta *izan* da ageri den erroa, *tio* ala *zaigu* adizkiek ageri dutenez. Berako olagizonaren gutunetan, ordea, bietarik dugu (*diçut* & *derauçut*). Urruñako 1846ko gutunean ere bada **eradun* errorik, baita Saran 1776an eta 1837an, Biriatur 1858an eta Azkainen 1860an ere, eta Donibane Lohizunen 1788an. Etxalarren ere, 1844an *dizut* eta *datzut*, biak daude gutun berean.

Izan erroko adizkietan, Nor saileko hirugarren pertsona pluralean *dire* dago, egun bezala. Testu historikoei begiratuta, Berako olagizonaren gutunetan eta 1933ko bandoetan *dira* dago; gainerakoan, Lapurdiko kostaldekoetan, Saran, Beran, Lesakan (Etxeberriren 1857ko sermoietan salbuespen bat dago) eta Etxalarren *dire* ageri da beti. Bertzalde, *gara* dago lehen pertsona pluralean, espero bezala, baina *gare* eta *gara* bana daude 1785eko Berako gutunean. Ez dago, hala ere, bertze *gare*-rik corpus osoan, 1680ko Urruñako gutunean salbu. 1856ko Lesakako predikuan *gara/gira* txandaketa dago, bertzela.

*edun erroak *-u-* egiten du (*duguna*). Nor-Nork saileko ahaleran *guenuque* dago, eta ez *giñuke* edo *gunuke*. Urruñan 1680an *-indu-* erako adizkiak ditugu, baita Donibanen 1788an, Urruñan 1815ean, Biriatur 1846an eta Azkainen 1860an ere. Berako dotrinan *gueniñuben/guiniñuben* 'gintuen' adizkia

dago, baita *zunuben* ere. Saran *-inu-* dago 1837an eta 1865ean. Lesakan *-enu-* ageri da Etxeberriren predikuetan, baita Berako Etxenikerenean ere, 1863an. Gaur egun *-unu-* erakoak gailentzen omen dira Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 148).

*edin erroko forma bat dago ahalerazko marka duena: *litceque*. Ez du *-teke* ahalerazko marka pleonastikorik eta *i-k* eragindako asimilazioa ageri du. Egun ere hala erabiltzen da, eta hori bera ageri da Lesakako Etxeberriren 1857-1858ko predikuetan eta Berako 1863ko dotrinan. Sarako 1837ko gutun batean, haatik, *liteque* dugu, balio berarekin. Aginteran *de-* dugu *dediyela* forman, baina *dadiela* dago 1857ko Lesakako predikuetan, eta *dadiyela* 1863ko Berako dotrinan.

*ezan erroko adizkietan *de-* gorde da 2. pertsonako aginteratik landara, gaur egun maiz galtzen bada ere. Beraz, *dezagun*, *dezala* eta *dezazuben* ditugu. Corpus historikoan *de-*dunak dira adizkiok. Bertzetik, *ezan aditzak erabilerara trinkoa izan dezake ahalera adierazteko: *Ecín badezaquegu Nafarruan den oberena*.

Objektu zuzena hirugarren pertsona plurala denean, *di-* > $\emptyset$ aferesia gertatzen da adizkietan, egun bezala (Iñigo, 2007): *tio*, *tugu*, *tubena*, *tuztენტan*. Gaur egun ere hala da, baina herskaria palatalizaturik ageri da. Corpus historikoan, Lesakako predikuetan badugu halakorik, Berako dotrinan ere bai, eta Saran 1827an Berara igorri gutunetarik batean, 1859ko eta 1865eko gutunetan ere bai, Urruñan 1680an, Donibanen 1788an eta Berako olagizonaren XVII. mendeko gutunetan, *di-*dun formekin batera. *Dituzte* dago, baina, 1847ko Berako zirkularrean, eta bietarik Etxalarko 1855eko bandoetan eta 1827ko Berako alkatearen gutunean. Txandaketa, beraz, lehen testuetarik dugu, nonahi.

-i(n)- erroko adizkietan objektuaren pluralgilea *-zki-* ez, baina *-it-* da: *tio* (< *ditio*). Halakoak ditugu Etxalarko bandoetan (*tioztenac*) eta 1863ko Berako dotrinan, azken horretan bustidurarekin (*tyiogun...*). 1680ko Berako olagizonaren gutunetan ageri den formak *di-* gorde du (*ditidazunac*).

Joan aditz trinkoaren bi forma ditugu orainaldiko hirugarren pertsona singularrean. Batetik *duaye* dugu, egun ere baliatzen den forma, eta bertze-

tik *dua* bi aldiz, honako egituran (*ona edo gaitza dua*). Bigarren horretan ‘jokoan egon’ adiera hartzen du.⁷⁴

Atal hau amaitzeko, aipa dezagun hiru aditzen erregimena. *Obligatu* aditzak partizipioan ez du determinatzailearik hartzen (*Obligatu gara paratcia zuben beguiyen aintciñian*). OEhk erabilera honen adibide franko dakartza, Iparraldeko autoreengan nagusiki. Berako olagizonaren gutunetan, konparazio batera, bada alerik. Hala ere, adibide guzietan osagarria adlatiboan dago, eta gure testuan, aldiz, absolutiboan. Bertzalde, *kuidatu* aditzaren osagarria instrumentalean ageri zaigu (*pobrietaz cuidatu*). Bertzetik, *behartu* aditzak ‘behar izan’ adiera du eta egitura iragan-gaitza eskatzen du (*biartcen bada estutasun batian barber on batez*), osagarria instrumentalean duela. Erabilera hau bera EHk ere (s.v. *behartu*, 4. adiera) badakar.

6.4. Sintaxia

Modua adierazteko *-rik* ageri da sistematikoki (*beteric, adituric, utciric, yoric*). Gaur egun, segur aski, *-ta* ohikoagoa da, *-a* hutsarekin batera. Corpusean ere *-rik* ugari dago, baina 1863ko dotrinan *yarrita* eta *gordeta* ageri dira. Moduzko perpausak egiteko, gainera, *nola diren* egituraren adibide bat dago: *extire gutiyago barber onac eta famatubac, nola diren Caresan, Tafallan, Peraltan eta guisa unetaco bertce erri anitcetan*.

Erlatibozko perpausetan *zein* erakoak kausitzen ditugu (*ceñetan errenta onac baldin badire, extire..., ceñec icusten tuben...*). Ikus daitekeenez, aditzak ez du menderagailurik hartzen lehen kasuan, eta *-en* du bigarreanean. Berako olagizonaren gutunetan *bait-* da menderagailua, baina 1847ko Berako komisarioaren zirkularrean *-ela* berezi bat ageri da menderagailu gisa. Lesakako predikuetan *zein* partikulak *bait-* menderagailua du beti eta hori da menderagailu nagusia Sarako eta Lapurdiko kostaldeko testuetan ere, baina Berako dotrinan *bait-*dun formekin batera menderagailurik gabeko formak ere ageri dira, aztergai dugun testuan bezala. Forma jokatugabe bat ere

⁷⁴ OEhk (s.v. *joan*) erabilera hori jasotzen du 7. adieran, baina osagarria instrumentalean duela.

bada: *emanaco*. Horretan *-ko* atzizkia *-a* partizipioari erantsi bide zaio; ez *-ta* edo *-rik* partizipioei.

Denborazko perpausetan *-enean* dago, eta ez egun gero eta gehiago horrekin batera aurki daitekeen *-l(ar)ik(an)* (Zelaieta, 2008: 147); ikus, adibidez, *errenditubac zaudetenian* adibidea. *-nean* dago Berako olagizonaren gutunetan eta Urruñatik Hondarribirako gutunetan XVII. mendean, Urruñako 1815eko gutunean, 1837ko Sarako gutunetan, Lesakako bandoan eta predikuetan eta are Berako dotrinan ere, 1863an. *-l(ar)ik(an)* denbora zentzuarekin aurkitzeko, ordea, 1865ean Saratik Berara igorri gutunera jo behar dugu eta denborazkotzat jo daitezkeen batzuk ere badira 1857-1858ko Lesakako predikuetan, baina ugariagoak dira, dudarik ere gabe, Berako dotrinan. Denborazko zentzuan *-l(ar)ik(an)* XX. mendeak aitzinera egin ahala hedatu dela dirudi.

Kausa adierazteko *zeren...-en/Ø* egitura dugu: *ceren hospitaliac diren, ceren... ecarrico du*. Egun, ordea, *zertaz* edo *zergatik(an)* da ohikoagoa. Corpus historikoari so, Berako olagizonak *zeren... bait-* du, Saratik Etxalarrerako 1837ko eta 1838ko gutun banak bezala. *Zeren...-en* dago Urruñako 1815eko gutunean, Lesakako 1857ko eta 1858ko sermoietan, Azkaineko merak Berara 1860an igorri gutunean ere bai, Berako dotrinan, eta Saratik Berara 1865ean igorri gutunean. Hala ere, Berako olagizonaren gutunetan, 1857ko Lesakako sermoietan eta Lesakako 1855eko bandoan bada *zer(ga)tik...-Ø* egitura bana ere. 1857ko sermoietan *zergatik...-en* ere badago bakanka. Ugariak dira *zer(ga)tik...-en* egituraren adibideak Berako dotrinan eta *zerengatikan...-en* dago Etxalarren 1856an, baina *zertaz* formaren alerik ez dugu inon aurkitu.

Perpau kontsekutiboetan adizkiak ere ez du menderagailurik, adibidean ikus daitekeenez: *Aiñ andiya eta importantia da (...)* *escu artian dugun asuntuba, non unen acertatciac edo utseguitiac ecarri biar tio (...)*.

Aditz-izen baten osagarria genitiboan ageri da bi aldiz (*unen acertatciac, aren socorritceco*). Hala ere, ez da sistematikoa, eta ohikoa da absolutiboa (*guisa orretacoren bat ecartceco, nescacha acomodatceco, aprendizco urtiac gure gostura betetcera, ñor socorritcia...*). Corpus historikoari begira, Iparraldeko testuez gain, Berako olagizonaren gutunek ere badute halakorik (cf. *Urtubiaco drechoaren pagatzeco*), Lesakako XIX. mende hasierako izokinen arrantzaren gaineko ordenantzek ere bai, 1844ko Etxalarko alkatearen gutunak,

baita 1856ko otsaileko Etxalarko bandoak ere, bitan. Berako dotrinan ere badira, otoitz eta egitura finkatueta batik bat.

Ezeztapena edo ezintasuna adierazteko, *ezin ageri zaigu (Ecin compara guitezque, Ecin badezaquegu)*, eta ez *-tzen ahal* egitura ohikoa gaurko egunean. Hala da corpus historikoan ere.

Hitz ordenari gagozkiola, aztergai dugun testuan aditza perpausaren hasieran kausitzea ez da arraroa, trinkoa izanik ere: *da oficiyo bat au, Tratatcen da barberaren nombramentubaz*.

7. Ondorioak

Berako Udal Artxiboan lo goxoan berrehun urte eskas eman dituen izkribuak argi eta garbi erakutsi digu urte haietan mugaldeko herrietan bizi zen jende eskolatu zenbaiten kontzientzia linguistikoa. Sinatzaileen lehenbiziko hitzak, *Uscaldunac garen ezquero*, itxuraz justifikaziozkoak izanagatik, salaketa edo aldarrikapentako ere har daitezke. Ohartzen ziren tokiko mintzaira biziaren eta mugaren bi aldeetako estatu-administrazioen aginduzko handien arteko harreman desorekatuaz. Euskaraz idaztea (gero, ahoz emateko) zentzuzko jokabide funtzionala zen, dudarik gabe, baina, baita ere, segur aski, bertako hizkuntzaren balioaren aitoprenaren eta harekiko estimuaren seinalea.

Erakutsi dugunez, mugaz haraindiko herriekiko harremanetan euskarak bazuen bere lekua, hizkuntza komuna baitzen gainerakoan gaztelaniaz eta frantsesez funtzionatzen zuen administrazioarentzat, baina ez hori bakarrik: mugaren bi aldeetako eskualde honetako herrien barne funtzionamenduan eta harreman pribatueta ere euskara idatziz baliatu izan dela ikusi dugu. Hala salatzen dute eduki administratiboko Lapurdiko eta Bortzerrietako euskarazko testu publiko zein pribatuek, bereziki ugariak baitira, XVIII. mendetik aitzina batik bat.

Hizkuntza-azterketa egiteko erabili dugun corpusean, orain gutxi aurkitutako eta, beraz, orain arte ezezagunak ziren hamar bat testu ere gaineratu dizkiogu aitzinetik ezaguna zen zerrendari. Azterketa horrek salatzen du euskara idatziz baliatzean terminologia bat bazela, erabat homogenea ez

izanik ere, eta arau ortotipografiko zenbaiti ere jarraitzen zitzaizkiela. Zenbait ezaugarri fonologiko, sinkopak eta aferesiak kasu, ez ohi ziren idatziz paratzen, ahozkoan baliatu arren. Ordea, XIX. mendeko mintzoan dagoe-neko izan baziren hainbat ezaugarri; bokalen arteko epentesiak erraterako, testu gehienetan islatzen dira. Horiek, Lapurdiko kostaldekorra inguratzen dute orduko Berako mintzoa, Sarakora bainoago.

Gauzak horrela, berriki handitu den Berako eta inguruetakoa herrietako testu corpusaren azterketa egin beharko litzateke etorkizunean, eta, horri tiraka, euskara idatziak Lapurdiko eta Bortzerrietako administrazioan eta harreman pribatuetan izan zuen lekua zein izan den irudikatu beharko litzateke, ematen baitu horretan eremu soziolinguistiko bereziki emankorra izan dela hori.

9. Erreferentzia bibliografikoak

Arozena, F., 1958, «Paper zaarretan begira», *Egan*, 3-6 (1958) 145-146.

Baroja, P., 1913ko abuztuaren 7a, «La historia de un pueblo», *Nuevo Mundo*, 1022 (1913) [3].

Erdozáin, P. & Mikelarena, F., 2003, «La población de las Cinco Villas de la Montaña navarra (1700-1850). Crecimiento y estructura», *Príncipe de Viana*, 229 (2003) 393-430.

Euskaltzaindia, s. d., *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. Sarean eskuragarri: <https://www.euskaltzaindia.eus>. [=EH]

Etxaide, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza*. Bilbo: Euskaltzaindia. [=EI]

García-Sanz, A., 2014, *Liberales navarros a través de sus textos (1820-1823)*. Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa.

Idoate, C. & Villanueva J. J., 1981, «Unas ordenanzas de Vera en vascuence», *Fontes Linguae Vasconum*, 37 (1981) 275-281.

Iñigo, P., 2007, «Bortzirietako hizkeraren zenbait berezitasun gaurko gazteen mintzairan», *Euskera*, 52-1 (2007) 291-312.

Irigarai, A., 1933, «Dos documentos en lengua vasca», *Cultura Navarra*, 5 (1933) 195-197.

———, 1972, «Cinco cartas eusquéricas del Ayuntamiento de S. J. de Luz al de Vera (de 1788)», *Fontes Linguae Vasconum*, 12 (1972) 345-352.

Izenik gabea, 2013, *Euskal Klasikoen Corputa*. UPV/EHUko Euskara Institutua. Sarean eskuragarri: <http://www.ehu.eus/etc/kc>. [=EKC]

Lafourcade, M., 1989, *Mariages en Labourd sous l'ancien regime*. Bilbo: UPV/EHU.

Lamikiz, X., Padilla-Moyano, M. & Videgain, X., 2015, *Othoi çato etchera. Le Dauphin itsasontziko euskarazko gutunak (1757) - Correspondance basque du corsaire Le Dauphin (1757)*. Baiona: IKER.

Madariaga, J., 2014, *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Mikelarena, F., 1990, «Vecindad, igualitarismo, situación material», *Vasconia: cuadernos de historia-geografía*, 15 (1990) 152-167.

Mikelarena, F., Erdozáin, P., Paul Arzak, J., Gutiérrez, A., Abril, I., 1998, «Berako Historia, 1500-1850», *Bidasoa Ikerketa Zentroaren Koadernoak*, 1 (1998) 7-211.

Mitxelena, K. & Sarasola, I., 1987-2006, *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. [=OEH]

Pagola, R. M., 1995, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Iparraldeko goinafarrera*. 2. liburukia. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

Sarasola, I. Salaburu, P., Landa, J., 2019, *Corpus Historikoa*. UPV/EHUko Euskara Institutua. Sarean eskuragarri: <http://www.ehu.eus/etc/ch>. [=CH]

Sánchez, J., 2010, *El Protomedicato navarro y las cofradías sanitarias de San Cosme y San Damián: el control social de las profesiones sanitarias en Navarra (1496-1829)*. Iruñea: Nafarroako Gobernuua.

Satrustegi, J. M., 1986, «Textos dialectales de documentos religiosos vascos», *Fontes Linguae Vasconum*, 48 (1986) 289-314.

———, 1987, *Euskal Testu Zaharrak I*. Iruñea: Euskaltzaindia.

———, 1997, «Lesaka eta Luzaideko euskal testu parekatuak», *Fontes Linguae Vasconum*, 74 (1997) 99-128.

Trebiño, I., 2001, *Administrazio zibileko testu historikoak*. Vitoria-Gasteiz: HAEE.

Urrizola, R., 2006, «Tres cartas en euskara escritas por un ferrón de Bera», *Fontes Linguae Vasconum*, 102 (2006) 255-270.

Zavala, P., 1968, *Paulo Yanzi ta bere lagunen bertsoak*. Donostia: Auspoa.

Zelaieta, E., 2008, *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.

I. eranskina: hiztegia eta adizkitegia

Eranskin honetan aztergai dugun testuaren hiztegia eta adizkitegia kausituko ditu irakurleak; hots, testuan ageri diren hitz eta adizki trinko zein laguntzaile guztien bilduma. Hona jakingarri batzuk:

- Hiztegia lemaka antolatu dugu, hurrenkera alfabetikoan.
- Lematizaziorako *Euskaltzaindiaren Hiztegiaren* eta *Orotariko Euskal Hiztegiaren* lemak hartu ditugu oinarri.
- Lema letra lodiz eman dugu, eta ondoren kategoria, etzanez.
- Hala dagokionean, kakotx bakunen artean esanahia ere eman dugu.
- Letra borobilean lema horren pean dauden testuko formak heldu dira, hurrenkera alfabetikoan eta komen bidez banaturik.
- Forma batek agerrera bat baino gehiago duenean, parentesi artean eman dugu agerrera kopurua.
- Adierak banatu behar izan direnean, zenbakien bidez egin dugu.
- Aurrizkiak eta atzizkiak hiztegitik kanpo gelditu dira.

Hiztegia

A

abandonatu *izond.* ‘babesgabea’

abandonatuba

aberats *iz.* ‘diruduna’

aberatsaz

abil *izond.* ‘trebea’

habill, habilla (3)

abilidade *iz.* ‘trebetasuna, antzea’

habillidaderic

adina *part.* ‘bezainbat’

adiña

aditu

1 *ad.* ‘entzun’

aditcen, aditu

2 *ad.* ‘ulertu’

adituric

ahal izan *ad.*

al

aita *iz.*

aitaren

aitzin *iz.* ‘aurrea’

aintciñian

akomodatu *ad.* ‘konpondu’

acomodatceco, acomodatu

alde *iz.*

aldeco

aldi *iz.* ‘bider’

aldiz

alkate *iz.* ‘auzapeza’

alcate

anitz *zenb.* ‘asko’

anitcetan, anitz (3)

aplikatu *izond.* ‘saiatua, arduratsua’

aplicatuba

aprendizgo *iz.* ‘aprendizaren jarduna’

aprendizco

arrazoi *iz.*

arrazoi (2), arrazoic

arte *posp.*

artian (3)

asistitu *izond.* ‘arduratua, emana’

asistituba

asunto *iz.* ‘gaia, kontua’

asuntu, asuntuba (3)

atentzio *iz.* ‘arreta’

atenciuia (2)

atera *ad.*

aterico

aurkitu

1 *ad.* ‘toki edo egoera batean izan, egon’

arquitcen (5)

2 *ad.* ‘bilatzen dena ikusi’

arquitcen

aurten *adond.*

aurten

azertatu *ad.* ‘asmatu, bete-betea jo’

acertatceco, acertatciac

azierto *iz.* ‘asmatzea’

acerturic

azkenean *adond.*

azquenian (2)

B**bada** *lok.*

bada

baina *junt.*

biño (7)

baino *junt.*

biño

baizik *junt.*

baicic

bakoitz *izord.*

bacochar, bacochari

baldin *part.*

baldin (4)

balio izan *ad.*

valiyo

barber *iz.* ‘sendagilea’barber (8), barberaren (2), barbera-
ric, barberequin**barbergo** *iz.* ‘sendagintza’

barbercuan

barren *iz.* ‘pertsone baten barnealdea’

barrenac

bat *zenb.*bat (12), batec (4), batetic, batequin
(2), batez, bati, batian (2)**batzuk** *zenb.*

batzube (2), batzubei

baxeza *iz.* ‘umiliazioa’

bajezaric

bederen *lok.* ‘behinik behin’

bederen (3)

begi *iz.*

beguiyen

behar izan1 *ad.*

biar

2 *ad.* ‘[ad. + behar + ad. lag.] egitu-
ran’

biar (6)

behartu *ad.* ‘norbaiten edo zerbaiten
beharra izan’

biartcen

behin ere *adond.* ‘inoiz ez’

beñ ere

bentajoso *izond.* ‘abantailatsua, aban-
tailosa’

ventajosua

Bera *iz. ber.*Vera, Veraco (2), Veracuac, Veran,
Verara**bera**1 *erak.* 'berbera'

berian (3)

2 *izord.*

bera, bere (4)

berdin *izond.*

berdiñ

berri *izond.*

berriya (2)

bertze *izond.*berce, berceren (2), bertce (5), bert-
cia (2), bertcien, bertcietan**bete** *ad.*

beteric, betetcera

bezala *part.*

bezala (4)

bezalako *izond.*

bezaleco

bezino *iz.* 'etxejabea den bizilaguna'

vecino

bi *zenb.*

biyeticaric

bihar *adond.*

biyar

bilatu *ad.*

billatcen

bizkar *posp.* 'kontura'

bizcar

borondate *iz.*

vorondateric

D

delikatu *izond.*

delicaduba (2)

denbora *iz.*

denbora, demborac, demboran

desgrazia *iz.*

desgraciyaz (2)

desgraziatu *izond.*

desgraciyatubaren

desio *iz.*

deseyo, deseyu, deseyua

diferentzia *iz.*

diferenciya (2)

diru *iz.*

dirubaz

doktore *iz.*

dotore

doktorego *iz.*

dotorecuan

dotedun *izond.* ‘ezkonsaria duena’

doteduna

E**edo** *junt.*

edo (8)

edozein *izord.*

edocin, edociñec

egia *iz.*

eguiya

egin *ad.*

eguin (2), eguiñen, eguiten, eguitia, eguitiagatic

egun *iz.*

egunian

ehun *zenb.*

eun

ekarri1 *ad.*

ecarrico (2), ecartceco

2 *ad.* ‘ondorio izan/eragin’

ecarri

elkar *izord.*

elcar

elorri *iz.*

elorriyari

eman1 *ad.*

emaiten, emanen, ematen

2 *ad.* ‘Adierazten dena uste izan, iritzi, jo’

emanaco, ematen

entenditu *ad.* ‘ulertu’

entendituba

erdi *iz.*

erdico

ere *adond.*

ere (4)

eri *iz.* ‘gaixoa’

eriyac, eriyen, eriyetara

erne *izond.* ‘buruz azkarra’

ernia

erran *ad.*

erranen (2), erraten (2), erratia

errejidore *iz.* ‘zinegotzia’

erregidore

erremediatu *ad.* ‘Kalteez mintzatuz, gerta daitezen eragotzi’

erremedyatu

errenditu <i>ad.</i> ‘etsita’	esplikatu <i>ad.</i>
errenditubac	esplikatcia
errenta <i>iz.</i> ‘soldata’	esponitu <i>izond.</i> ‘arriskutsua’
errenta (2), errentarequin	esponituba
errespetu <i>iz.</i>	estatu <i>iz.</i> ‘egoera’
errespetuz	estaduban
errespuesta <i>iz.</i> ‘erantzuna, arrapostua’	estimatu <i>ad.</i> ‘balioetsi’
errespuesta	estimatcen
Erribera <i>iz. ber.</i>	estutasun <i>iz.</i> ‘larritasuna’
Erribera	estutasun
eskarmentu <i>iz.</i> ‘esperientzia’	eta <i>junt.</i>
escarmenturic	eta (31)
eskas <i>adond.</i> ‘kopuru horretara iristen ez dena’	etorri
escas	1 <i>ad.</i>
eskatu <i>ad.</i>	etorri (2)
escatcen, escatcia	2 <i>ad.</i> ‘iritsi’
eskola <i>iz.</i>	etorrico
escolaric	etsaminatu <i>iz.</i> ‘azterketa egindakoa’
esku <i>iz.</i>	esaminatu (3)
escu	etxe <i>iz.</i>
esperientzia <i>iz.</i> ‘eskarmentua’	iche, ichian
esperenciya, esperenciyyaric, esperi-yenciyyaric	Etxegarai, Gregorio <i>iz. ber.</i>
esperimentatu <i>izond.</i> ‘esperientzia duena’	Gregorio Etxegaray
esperimentatu, esperimentatuba (2)	Etxenike, Frantzisko Esteban <i>iz. ber.</i>
	Fran[cis]co Estevan de Echenique

Etxenike, Santos *iz. ber.*

Santos Echenique

eurak *izord.*

eben

euskaldun *iz.*

uscaldunac

euskara *iz.*

uscaraz

ez *adond.*

ez, ezcara, ezetz, ezpada (3), ezpadire, ezta (3), eztire (2)

ezin izan *ad.*

ecin (2)

ezkongai *izond.*

ezcongai, ezcongaya (2)

ezperen *lok.* 'bederen'

ezperen

F**fabore** *iz.* 'mesedea'

favoria

falta *iz.* 'hutsa'

falta

famatu *izond.* 'ospetsua'

famatubac

familia *iz.*

familia (2)

froga *iz.* 'froga'

pruebac

G**gabe** *posp.*

gabe (2), gabecua (2)

gainera *lok.*

gañera (2)

gaitz1 *iz.* 'gaizkia, kaltea'

gaitza (3)

2 *iz.* 'eritasuna'

gaitzac

3 *izond.* 'zaila, korapilotsua'

gaitza

gaizki *adond.*

gaizqui

galdemodu *iz.* 'galdera'

galdemoduba

galdetu1 *ad.* 'eskatu'

galdetcen, galdetu

2 *ad.* 'itaundu'

galdetuco

Gares *iz. ber.*

Caresan

Garmendia, Juan Esteban *iz. ber.*

Juan Esteban Garmendia

gaur *adond.*

gaur (2), gaurco

gauza *iz.*

gauza

gehiago *zenb.*

guego (2)

gero1 *posp.*

ezquero

2 *adond.*

guero

geu *izord.*

guere

gisa *iz.* ‘mota, klase’

guisa (2)

gisako *izond.* ‘egokia’

guisacuena

gu *izord.*

guc (6), gure (6)

gutiago *zenb.*

gutiyago

guzi *zenb.*

guciyec (3), guciyen (4), guciyetan

H**habitante** *iz.* ‘etxejabea ez den bizilaguna, maizterra’

habitante

haiek *erak.*

ec, equin

hain *part.*

aiñ

hainbat *part.* ‘hain’

ambat

hala *adond.*

ala

hamar *zenb.*

amar

handi *izond.*

andi (2), andiya (2), andiyagoric, andiyan, andiyarequin (2)

hargin *iz.*

arguiñetan

hartu *ad.*

artu

hau erak.

au (4), unec (2), unen (3), unentzat,
unetaco, unetan (5), unetara, unetaz,
unequin

hauek erak.

oc

hautatu ad.

auta, autatcia

heldu ad. 'etorri'

eldu

hemen adond.

emen, emendic

heriotza iz.

eriyotcia

herri iz.

erri (4), errira, erriya (5), erriyac (2),
erriyari

hobeki adond.

obequi (2)

hoberen izond.

oberena (3), oberenac

honelako izond.

unelaco (2)

hori erak.

ori (2), orrec, orretacoren, orretaz
(2)

Hualde, Martin Josef iz. ber.

Martin Josef de Hualde

hura erak.

aren (2), artaz, ura

huts egin ad.

uts eguiñez, uts eguitiac

hutsegin iz. 'akatsa'

utseguiñac, utseguiñic

I**igual izond.** 'berdina'

igualetan

ikasi ad.

icasi, icasteco, icasten (2)

ikusi

1 ad.

icusi, icusten (2)

2 ad. 'ohartu'

ycusten

inbidia iz. 'bekaizkeria'

envidiya

inportante izond.

importantia

intentzio iz. 'asmoa'

intenciuca

Iratzoki, Esteban *iz. ber.*

Estevan Irazoqui

iruditu *ad.*

iduritu

Iruñea *iz. ber.*

Iruñeco

izan1 *ad.* 'izan'

izan (2)

2 *ad.* 'eduki'

izanen

J**jabe** *iz.*

yabien

jaio *ad.* 'sortu'

yayocen

jakintsu *izond.*

yaquintsu (2)

jaun *iz.*

yaunac (2)

Jaungoikoa *iz. ber.*

Jangoicuac

jo *ad.* 'eraso'

yoric

justu *izond.* 'zuzena'

yustubagoric

K**kalte** *iz.* 'galera'

calte, calteric, caltetan, caltia

kanpo *iz.* 'herritik at'

campotic

kantitate *iz.* 'kopurua'

cantidade

karitate *iz.*

caridade

kasu *iz.* 'egoera'

casu

klaru *adond.* 'argi'

claro (2)

kolegio *iz.* 'elkargoa (San Damian eta San Kosme kofradiarena)'

colegiuac (2)

komeni *izan ad.*

conveni

komunzki *adond.* 'eskuarki'

comunqui

konparatu *ad.*

compara

kontentatu *ad.* ‘konforme gelditu’

contentatu

kontsentimendu *iz.* ‘oniritzia’

consentimenturic

kontu *iz.* ‘ondorioa’

contuba

kostu *iz.* ‘kontu, bizkar’

costura, gostura (2)

kritiko *izond.* ‘larria, kezagarria’

criticua

kuidado *iz.* ‘arreta’

cuidaduba

kuidatu *ad.* ‘zaindu’

cuidatcen

L

larri *izond.* ‘handia’

larriyac

lastimagarri *izond.* ‘penagarria’

lastimagarriyac

limosna *iz.* ‘amoina, erremusina’

limosnaric

logratu *ad.* ‘lortu’

logratu

M

medio *iz.* ‘bitartekoa, baliabidea’

mediyo, mediyoric, mediyuac

merezi izan *ad.*

mereci (2)

mintzamodu *iz.* ‘hitz egiteko modua’

mintzamoduba

miserable *izond.*

miserable, miserablienetan

modu *iz.* ‘egoera’

modu

Moleda *iz. ber.*

Moleda

mortal *izond.* ‘hilgarria’

mortalac

N

Nafarroa *iz. ber.*

Nafarruaco, Nafarruan

nahi izan *ad.*

nai (3)

nehor *izord.*

ñor (2), ñoren

nekazale *iz.* ‘nekazaria, laboraria’

necazale (2)

neskatxa <i>iz.</i>	ohatze <i>iz.</i> ‘ohea’
nescacha (3), nescachac	guatce
noble <i>izond.</i>	on
noblia	1 <i>izond.</i>
noizbait <i>adond.</i>	on (2), ona (2), onac (2), onen, on- zat (2)
noizpait	2 <i>iz.</i> ‘ongia’
nola <i>part.</i>	ona (3), onetan
nola	
non	ondasun <i>iz.</i> ‘aberastasuna’
1 <i>gald.</i>	ontasunarequin, ontasunetan
non (2)	ongi <i>adond.</i>
2 <i>mend.</i>	ongui
non	orain <i>adond.</i>
nonbramentu <i>iz.</i> ‘izendapena’	orain
nonbramentuba (2), nonbramentu- baz	oraindik <i>adond.</i>
	orañic (2)
	ordu <i>iz.</i> ‘tenorea’
	orduba
	orduan
obligatu <i>ad.</i> ‘behartu’	1 <i>adond.</i>
obligatu	orduban
obserbazio <i>iz.</i> ‘(zuzenean) ikustea’	2 <i>lok.</i>
obserbacione	orduan
ofenditu <i>ad.</i> ‘iraindu’	
ofenditcia	
ofizio <i>iz.</i> ‘lanbidea’	osasun <i>iz.</i>
oficiyo (4), oficiyua	osasuna, osasunarequin

O

ospitale iz.

hospitaletan, hospitaliac

P**paratu ad.** ‘ipini, jarri’

pararcia

partidu iz. ‘herriko sendagileak bere kargu duen lurraldea’

partido

partikularki adond. ‘bereziki’

particularqui

pentsamentu iz.

pensamentu

pentsatu ad.

pensarcia

Peralta iz. ber.

Peraltan

permititu ad. ‘onartu’

permiti, permititu

pertsona iz.

personetan

pobre1 *izond.*

pobre, pobrien

2 *iz.*

pobrietaz

praktika iz.

practicaric

praktiko izond. ‘praktikak egin dituená’

practicua

prenda iz. ‘dohaina’

prendaz

pretendiente iz. ‘ezkongaiá’

pretendientien

pretenditu ad. ‘nahi izan, bilatu’

pretenditcen

preziso izond. ‘beharrezkoa’

precisua

probetxu iz. ‘onura’

probechu, probechua

S**sagar iz.**

sagar

sala iz. ‘areto’

sala (3)

sartu ad.

sartcen

seinale iz.

siñale

sendatu ad.

sendatcen

sokorritu *ad.* ‘lagundu’
socorritceco, socorritcia

utzi *ad.*
utciric

T

Tafalla *iz. ber.*

Tafallan

tratatu *ad.* ‘aztergai izan’

tratatcen (2), tratatcera

triste *izond.*

tristiac (2)

U

umo *izond.* ‘ondua, heldua’

omuac

urtarril *iz.*

urtarrillaren

urte *iz.*

urte, urtia, urtiac, urtian

uste *iz.* ‘iritzia’

ustez, ustian

ustekabea *adond.*

ustegabian

Z

zahar *izond.*

zarra (2)

zein *mend.*

ceñec, ceñetan

zelo *iz.* ‘ardura, arreta’

zeluba

zer *gald.*

cer

zeren *lok.*

ceren (2)

zirkunstantzia *iz.* ‘egoera, baldintza’

circunstanciya, circunstanciyac

zortzi *zenb.*

zortci

zuek *izord.*

zubec, zuben

zuharotz *iz.* ‘zurgina’

zugatcetan

Adizkitegia

E	I
*edin	*in
1 <i>ad. lag.</i> dediyela, diteque, guitezque	1 <i>ad. lag.</i> digute, digutela, tio
2 <i>ad. trink.</i> litceque	2 <i>ad. trink.</i> ‘eduki’ diogu
*edun	3 <i>ad. trink.</i> ‘esan’ diozuben
1 <i>ad. lag.</i> du (3), dubela (3), duben (5), dubena (2), dugu (6), duguna, dute, dutela, dutenetan, duzube, duzuben, ezpadu, eztu, eztubela, eztuben, eztugu, ezquenuque, guenuque, tuben, tubena, tugu (2), zuben	izan 1 <i>ad. lag.</i> bada (2), baitzayo, da (5), dela (2), dena (2), direla, gara, garen (2), zai-gu (2), zareten
2 <i>ad. trink.</i> ditu, dugun, dutela, duten, tuztenetan	2 <i>ad. trink.</i> bada (2), da (8), dela, dire (2), diren, garen
egon <i>ad. trink.</i> dago (2), dagona, zaudetenian	3 <i>ad. trink.</i> ‘egon’ bada (3), badire, den, dire, diren, gara
*ezan	J
1 <i>ad. lag.</i> dezagun, dezala, dezaque, dezazuben, eztezala	joan 1 <i>ad. trink.</i> ‘jokoan egon’ dua, duala
2 <i>ad. trink.</i> badezaquegu	2 <i>ad. trink.</i> duayen

II. eranskina: faksimilea

Alcari, Ciudadre, Vecino, eta habitante Veracruz
 Gure Yaunac:

Uscaldunac garen ezquero, jala unetan arguitzen garen guciyec, ur-
 caraz explicacia ideritu zeigau, erasperat beresic, gauz emen tratateci-
 za duayen aruntuba, elcar obsequi adituric, acortateco. Ain andiya
 eta importantia da, gure urtiran, ercu artian duzun aruntuba, non
 unen acortateco do utrequitac elcar biartio Veraco erriyari pro-
 bechu larruyac edo calte larrimegacuyac. Tratatecen da Barberaren
 nombra mentubaz. Tratatecen da, otaruna edo eriyotcia emaiten du-
 ber ofiayo delicaduba artaz, bada arundic andiyacoric? Da ofi-
 yo bat au, bera suayec berala utrenunet icarten dena; bino bada
 diferenciya andi bat, unen eta bertien artian. Unetan utrequitac
 dire anitz adiz mortales; bertietan estire ala berene, icarten du-
 zulen berala Zugatetan, Aruntetan, eta bera suiyetan. Da ofi-
 yo bat au, eriyen birca eta costura icarten dire. Da ofiayo bat, az-
 quanian, gauz espada biyar, aurtan espada berte urtiran, unetaz,
 jala unetan arguitzen garen guciyec, comungui gal detu biadu-
 pona. Emendic atencio duzula contuba, Yaunac, cer atencio eta
 cuidaduba mexici dulan nombra mentuba uper. — Guc estugu gal-
 deten eriya unentaz, utrequitac epuiten ezubun Barberac: au lize-
 que sagax omunc eractia berala elarriyari: barberaren ofiayua da
 gaitza, delicaduba, eta arponituba: orretaz gaitza que ere bacoach
 bere etaduban epuiten tuon falta anitz, utrepolien bederen; bino
 billatzen duon Barber yaquintore bat, practico eta arponimentatu-
 ba, eta alaba hospitalatan obreracione anitz icari eta icari tu-
 bera, ceren hospitalac diren, eriyac sondatzen icartec ercolacic
 obrerac. Guc arguanian beratzen duon Barber bat, aplicatuba,
 eriyetara aritituba, eta particularqui pobretar cuidatzen du-
 bera, abaxatzen berala. — Barzubez erranen dite, elen urtez,
 anaroi andiyarequin: Moleza derraciyatibaxer familia triritiac
 erremediyatu biaz dubela; necachis acomodatu biadubela, emi-
 ra etonai nai duben Barber ezconoi datagun. — Esta gauza
 yurubacoric circuntanciya gualatan. Mexici du atencio
 au familia abandonatuba biaz, nonen calteric espada. Bino
 espadice circuntanciyac berdin? Baldin bada diferenciya ar-

Dija pretendiantien sartian?; bat experimentatubla eta habilla;
 eta bentsia aperiencia yoric eta habillidaderic gabecua?; Odiruban
 conueni da, obrenan utzicic, bentsia autotria erri quiyen caltetan
 bati favoria eudria goric? Galde modulu unan ezarpuerta ez-
 querue aditu nai orain Sala unetan, orarunarequin arguiten
 zarent demboran, bericic ouero quatice batian oaitrac yoric ez-
 ditubac zandetonian; etouico baitzayo naizpait bacochari orduba
 ura. — Aditcen duou ezaten diutela, ezarico dutela barbe-
 ezonpaya ona, habilla, eta Funen Coleuiac onzet emanen du-
 bera. — Nafarrucos erri miserallienetan, zortzi edo amax iche-
 tuzteteran dire modu berian, Coleuiac onzet emanaco Barbe-
 requin, ezarita uete edico ercar dutela; eta Veraco erriyac
 emanen dubera ezaritarquin, contentatu biandu unelaco bate-
 quin? Onzetaz carera Veraca etorri naidulen Barbe ezon-
 paya, edocin dela, edo da eraminatu zarea edo berriya. Bal-
 dinbada eraminatu zarea, eta erpadi loxaru praxida ventajorua
 eta mercacha dote duna, ezin ambat rimale ona. Baldinbada er-
 minatu berriya, claso duoo ezubela praticaric eta experienci-
 yoric, eta etudela erriya unetara, aprendico natia oue cor-
 tura betitcera: izanditeque erria; bino ezarmenturic gabecua.
 Araraz inidunarequin ezaten zuben doten habill batet, eun
 ararazic bino ouero balio dubela aperienciaya batet, dotorecan
 eta barberuan. — Kurten duou dembora berian derayo on bate-
 tic yayscen direla mercacha acomodaturo pensamentu noblia oc-
 que ere estimatcen duou, edocinec adina mercacha oxi bere pren-
 dai, eta orain ouero bere aitaran deroraiyac. Bino perxititu
 biazarion, ezarita dela caridade bat oizqui ententituba, non
 socorritica bercezen ontarunarequin yabien voronadotenic oabe.
 Couin deraque batet limornaric caridade ardiyan bercezen dixu-
 baz, azen conuentionuric oabe? Claso duoo ezetz. Caru berian
 arguitcen oara oarico eounian. — Antiderala bada erriyac ber-
 ta rudiyo bat, azen socorritico, eta orduban emanen tuou oue
 bat ouere derreju onen preueac. — Berce batzubez oadituro

+

Digute; Non arquirren da, tubec duzuben barber yaguintre, er-
perimentatu, eta habilla dei? Non ditu mediyac erriya urec
quira dueracoren bat ecarteco? Equiya da: Erriya probe arquirren
da: demorac, gure da praciya, tritias dire. — Erriya arribat
diogu que Eribera aldeo Vera bezales erribatubei, Cenetan
errenta onac baldin badira, etire outiyaco Barber onac eta
farnatubai: nola diren Caceran, Zafallen, Peraltan, eta quira
unetaco bestu erri aritatan. Ecin compesa quiterque erriya
equin ontarunetan; bino biarguenque esperen, ec dutendu-
ten zeluba eta deriyuba, quicijen onetan. Ecin baderaguou
Nafarman den oberena, izandiyela bederen, pretenditan
dutenetan, quiracuana. Eta oure intencina non ofendicia
mintre modula unagim: escara peronetan sartcen: arribu-
ba beza da precirna eta criticua. Ceterale permiti oure Jan-
goicua, cenec icurten tuben quicijen barunac, unelaco bafra-
rie equita ez eta peratcia ere. Quicijen ona edo caitra dua.
Quicije obegui errenenduou, necarale pobien ona edo caitra
duala; Ceren onqui deoona ichien, biartcen bada ututaturu
batian Barber on batez, ecarico du Campotic bere costura
bederen; bino necarala mireable batec estu mediyoric ira-
nen. — Acertuic oberena coniderasun nombraamentuba
unetan, obligatu cara, paratcia tuben bezuicijen aintecian
ona eta caitra; probetua eta caltia, autaderazuben biye-
tatic bot.

Veran. Urtarrillaren 12na 1822. *per-urta.*

Martin Jofe de Madoz
 Juan Erivan Irazoki
 Juan Erriban Jaramendi
 Gregorio Echevaray
 Juan Erivan de Echevaray

